

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2016

Valeriia Kochetkova

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Valeriia Kochetkova

Dvojitá prefixace v polštině a ruštině

Podwójna prefiksacja w języku polskim i rosyjskim

Double prefixation in Polish and Russian

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Marcin Wągiel

Olomouc 2016

Oświadczam, że pracę licencjacką przygotowałam samodzielnie, wykorzystując tylko wymienione źródła bibliograficzne i elektroniczne.

Ołomuniec, 10 kwietnia 2016

Valeriia Kochetkova

Podziękowanie:

Składam serdeczne podziękowania panu Mgr. Marcinowi Wąglowi za okazywaną cierpliwość i pomoc w trakcie przygotowywania pracy dyplomowej.

SPIS TREŚCI

1. Wstęp.....	7
2. Wprowadzenie.....	7
3. Prefiksacja.....	8
3. 1 Poliprefiksacja.....	9
3. 2 Przedrostki w języku rosyjskim.....	10
3. 3 Przedrostki w języku polskim.....	10
3. 4 Obce części słowotwórcze.....	11
3. 5 Prefiksoidy.....	12
4. Kolejność podwójnych prefiksów.....	14
4.1 Korpus polskich czasowników.....	17
4.2 Kolejność podwójnych prefiksów w języku rosyjskim.....	19
5. Aspekt czasowników.....	21
5.1 Aspekt czasowników o podwójnej prefiksacji.....	24
6. (A)teliczność.....	25
7. Rekcja czasowników.....	28
7.1 Rekcja polskich czasowników.....	29
7.2 Rekcja rosyjskich czasowników.....	31
8. Klasyfikacja Tatewosowa.....	32
9. Przydatność klasyfikacji Tatewosowa do opisu języka polskiego.....	34
10. Klasyfikacja Wróbla.....	36
11. Przydatność klasyfikacji Wróbla do opisu języka rosyjskiego.....	39
12. Porównanie klasyfikacji.....	44

13. Podsumowanie.....	45
14. Bibliografia.....	47
15. Lista skrótów.....	50
16. Załącznik.....	51
17. Streszczenie.....	63
17.1 Anotacje.....	64
17.2 Abstract.....	65

1. WSTĘP

Ta praca zajmuje się podwójną prefiksacją czasowników w języku polskim i rosyjskim. Ogólnie rzecz ujmując, podejmuje problem afiksacji i zjawiska poliprefiksacji – dodawaniu przedrostka do czasownika, który już jeden prefiks ma (np. *poprzerabiać*, *ponadgryzać*). Niestety, we współczesnej literaturze przedmiotu znaleźć można niewiele informacji na ten temat, ponieważ poliprefiksacja jako specyficzny przypadek prefiksacji nie jest do końca zbadana, nie ma konkretnego opisu systemu działania prefiksów. Językoznawcy zajmujący się tematem poliprefiksacji odpowiadają na konkretne pytania, próbując ustalić ogólne reguły działania. Ja też spróbowałam znaleźć zasady działania tych struktur, dlatego wytworzyłam korpus czasowników o podwójnej prefiksacji, używając Słownik Krzyżówkowicza (<http://sownik.adiasz.pl/>). Badając polskie czasowniki, ustaliłam kilka zasad uporządkowania linearnego (kolejności) przedrostków, co potwierdziły przykłady z artykułów Tatewosowa (2009) i Wróbla (1999). Wyniki analizy wykazują, że wiele formacji jest podobnych w języku polskim i rosyjskim, np. *naczytać się* – *начитаться*, *wmyślić się* – *вдуматься*, *pozajadać* – *позаедать* itd.

W pracy porównałam dwie klasyfikacje dwóch językoznawców Sergeja Tatewosowa i Henryka Wróbla opracowane na podstawie języka polskiego i rosyjskiego. Klasyfikacje te rozróżniają przedrostki według lokalizacji w temacie wyrazu, ich semantycznych właściwości i różnych ograniczeń (np. na (im)perfektywność).

Pisząc pracę, korzystałam z artykułów polskich, rosyjskich i czeskich językoznawców, takich jak: Jadwiga Sambor, Natalija Tiulenewa, Olga Martinová, Krystyna Waszakowa i inni.

2. WPROWADZENIE

Afiksacja to sposób tworzenia wyrazów pochodnych przez dodawanie afiksów (formantów) do wyrazów podstawowych. Istnieje kilka typów afiksów. Sufiksy (lub przyrostki) to morfemy dodawane po rdzeniu wyrazu, nie są końcówkami fleksyjnymi. Przy czym rozróżnienie na „sufiks” jako element słotwórczy i „końcówkę” jako wykładnik fleksyjny typowe jest dla języków słowiańskich. Danemu wyrazowi może towarzyszyć jeden sufix, kilka lub żaden, na przykład: *ogromni-ast-y*, *konstantyn-opol-owianin-ecz-ka*. Interfiksy (albo międzyrostki) to morfemy, które łączą dwie podstawy słotwórcze typu *list-o-nosz*, *język-o-znawca*. Interfiksy występują z przyczyn fonetycznych w niektórych

wyrazach, zwykle w złożeniach. Postfiks to morfem „się” występujący w czasownikach, który w języku polskim stoi oddzielnie od samego czasownika i oznacza zwrotność (np. *myć się, golić się*). W języku rosyjskim postfiksy *-ся* i *-сь* pisze się razem z czasownikami po sufiksie i końcówce, np.: *мыть-ся, брею-сь*. Cyrkumfiksy (albo okółrostki) morfemy otaczające rdzeń, a jego składniki nie występują samodzielnie (np. *u-lepsz-yc*). Infiksy (lub wrostki) to morfemy umiejscowione wewnątrz rdzenia wyrazu, np. *mal-eń-ki, kong-ij-ski*. Prefiksy (lub przedrostki) w językoznawstwie to morfem dodawany po lewej stronie do słowa podstawowego lub jego rdzenia (czyli do podstawy słowotwórczej), np. *od-jazd, na-pisać*.

Prefiksacja może występować jako oddzielny sposób derywacji, tzw. czysta prefiksacja, np. *wy-leżć*, lub w kombinacji z sufiksacją (*do-świadcz-enie*) i konwersją (*przed-wiośni-e*). Niniejsza praca podejmuje zagadnienia prefiksacji pierwszego typu w domenie werbalnej.

3. PREFIKSACJA

Przedrostki są wykorzystywane w większości języków, często pochodzą od przyimków, dlatego mają takie same znaczenie jak odpowiadający im przyimek. Dodawanie przedrostków zwykle modyfikuje znaczenie słowa. Prefiksy są jednostkami tworzącymi nowe słowa. Po dołączeniu prefiksów bardzo często znaczenie leksykalne się nie zmienia, ale zmienia się znaczenie gramatyczne, np. pl. *do + jechać = dojechać*, ros. *до + ехать = доехать*. Porównując oryginalny czasownik *jechać* (niedok.), *ехать* (niedok.), zauważymy, że przedrostki mają wpływ na aspekt czasownika (większość prefiksów w języku polskim i rosyjskim zmienia aspekt czasowników na dokonany). Wyraz może posiadać jeden lub więcej prefiksów. To zjawisko nazywa się poliprefiksacją.

Powszechnym zjawiskiem jest inna prefiksacja niż w języku ogólnym, np. *doradzać się, naczęszczać, ojeść, przechmurzyć się, wyzyczać, ściekawić* zamiast *naradzać się, uczęszczać, objeść się, zachmurzyć się, pożyczyc, zaciekawić*. Z kolei dla języka rosyjskiego inna prefiksacja jest nietypowa. Wyrazy z inną prefiksacją w języku potocznym trudno znaleźć. Jednym z takich słów jest leksem *уделать* używany w znaczeniu ‘zwyciężyć, pokonać; zabrudzić; uderzyć’, ale nie w każdym słowniku można go znaleźć. W elektronicznej wersji słownika „Толковый словарь русского языка” pod red. Dmitrija Uszakowa podaje się słowo „уделать”, które należy do normy literackiej i używa się w znaczeniu ‘organizować, ustanowić, naprawić’. Słownik „Большой толковый словарь русского языка” w redakcji Sergeja Kuznecowa twierdzi, że słowa *уделать* używa się w mowie potocznej albo w gwarach ludowych w tych samych znaczeniach. W słownikach

Ożegowa i Dal'a te słowo w ogóle nie występuje. Mowa ustna i pisemna są przeznaczone dla różnych postrzeżeń, dlatego różnią się zasobem leksykalnym i konstrukcjami syntaktycznymi. Syntaksa mowy ustnej charakteryzuje się częstym posługiwaniem się prostych, niepełnych zdań; kolejność wyrazów nie zawsze jest neutralna. Kostromina i Barkowska twierdzą, że ze złożonych zdań częściej używane są zdania współrzędne niż zdania podrzędne. Mowa pisemna ma komplikowany system grafiki i ortografii, często są używane zdania złożone. Ponadto do dyspozycji języka mówionego są również dodatkowe środki wyrazu: mimika, gesty, intonacja, pauzy, możliwości powtórzenia. Dlatego język ustny to podatny grunt dla tworzenia nowych wyrazów i pojęć. W przypadku nieporozumień, przy użyciu niezwykłego, nieliterackiego wyrazu, istnieje możliwość wyjaśnienia go innymi słowami, przy pomocy mimiki, intonacji itd.

3. 1 POLIPREFIKSACJA

Poliprefiksacja to częsty sposób tworzenia nowych słów we wszystkich słowiańskich językach. Jest to proces dodawania przedrostka do czasownika, który już jeden lub kilka prefiksów ma. Pierwszy jest nosicielem nowego znaczenia leksykalnego, drugi tylko modyfikuje znaczenie czasownika, np. pl. *nosić* – *zanosić* – *pozanosić*, ros. *носить* – *заносить* – *позаносить*. Najczęstszym przypadkiem poliprefiksacji jest podwójna, czasami potrójna prefiksacja.

Poliprefiksację głównie można spotkać w gwarach ludowych. Halina Karaś twierdzi, że „słowotwórstwo czasowników w gwarach ludowych różni się od języka ogólnego przede wszystkim doбором formantów słowotwórczych. Poliprefiksacja jest często używana, szczególnie na Podhalu i Wielkopolsce, w celu uzyskania wyraźnej dokonaności: *popoganiać*, *ponawtykać*, *dopodorywać*, *ponawystawiać*, *pozamiatać*.

Jako drugie prefiksy czasownikowe, które można określić jako prefiksy sekundarne (czyli te, które stoją po lewej stronie od przedrostka prymarnego) produktywne są *na-/ na-*, *prze-/ nepe-*, *pod-/ nod-*, *przy-/ npu-*, a zwłaszcza *po-/ no-*, który może występować także jako trzeci prefiks. Na przykład: pl. *po-prze-bierać*, *po-na-wieszać*, *po-za-przedawać*; ros. *по-на-ехать* ('przyjechać we wielkim mnóstwie'), *по-на-слушаться* ('wysłuchać zbyt wiele ludzi'), *недо-непе-нуть* ('nie wypić wystarczającą ilość alkoholu, żeby potem było źle').

Ilość znaczeń przedrostka sekundarnego jest skromniejsza niż w przypadku przedrostka pierwotnego. Przedrostek sekundarny nie ma bezpośredniego kontaktu z tematem wyrazu, jego wpływ na rdzeń słowa jest ograniczony, zwłaszcza nie może

przeobrażać morfemów słowotwórczych w nowe typy semantyczne, a jedynie modyfikuje już zmodyfikowane wyrazy.

3. 2 PRZEDROSTKI W JĘZYKU ROSYJSKIM

Według artykułu Nataliji Tiulenevy „Правописание приставок” język rosyjski liczy ponad 30 często używanych prefiksów, pochodzących z języka prasłowiańskiego. Istnieją też obce przedrostki, na przykład z łaciny (np. *суб-, экс-, пост-, транс-, супер-, ин-*), przykładem tego służą słowa: *суб-континент* (subkontynent), *супер-маркет* (supermarket); z języka greckiego (np. *а-, гипер-, квази-, пара-* i in) w rodzaju *а-логичный* (alogiczny), *гипер-активность* (nadaktywność). Oryginalne rosyjskie prefiksy dzielą się na trzy grupy. Prefiksy pierwszej grupy zawsze piszą się tak samo, niezależnie od wymowy i określa się je jako prefiksy nieodmienne. Są to prefiksy: *в-* (*во-*), *воз-*, *вы-*, *до*, *за-*, *из-* (*изо-*), *к-*, *на-*, *над-*, *не-*, *недо-*, *о-*, *об-* (*обо-*), *от-* (*ото-*), *па-*, *пере-*, *по-*, *под-* (*подо-*), *пра-*, *пред-* (*предо-*), *про-*, *разо-*, *с-* (*со-*), *су-*, *у-*. Jako przykłady mogą występować następujące wyrazy: *вы-йти* (wyjść), *объ-яснить* (objaśnić), *ото-мстить* (pomścić). Przedrostki drugiej grupy mają końcówkę *З* lub *С* (oprócz *с-*) i określa się je jako odmienne: *без-* (*бес-*), *вз-* (*вс-*), *воз-* (*вос-*), *из-* (*ис-*), *низ-* (*нис-*), *раз-* (*рас-*), *роз-* (*рос-*), *через-* (*черес-*). Na przykład: *без-детный* (bezdzienny), *рас-сказ* (opowieść). Pozostałe prefiksy należą do trzeciej grupy i ich ortografia zależy od sensu słowa: *пре-* i *при-*. *При-* używa się w znaczeniu ‘zbliżenia, przystąpienia’ albo w znaczeniu ‘niepełnej, krótkiej czynności’, a jeśli prefiks *пре-* można zamienić słowem ‘bardzo’, przedrostkiem *пре-* albo słowem ‘przed’, to pisze się *пре-*. Na przykład: *при-бежать* (przybiegnąć), *пре-рвать* (przerwać).

3. 3 PRZEDROSTKI W JĘZYKU POLSKIM

Według Henryka Wróbla (1999) w języku polskim istnieje około 17 przedrostków pochodzących z języka prasłowiańskiego: *do-*, *na-*, *nad(e)-*, *o-/ob(e)-*, *od(e)-*, *po-*, *pod(e)-*, *pre-*, *przy-*, *roz(e)-*, *u-*, *w(e)-*, *współ-*, *w(e)z-/w(e)s-*, *wy-*, *z(e)-/s-/ś-*, *za-*. Są one najczęściej używane w derywacji, na przykład: *pod-jechać*, *współ-pracować*. Istnieją również przedrostki pochodzące z języka greckiego (np. *а-, гипер-, гидро-, пара-*), typu *hydro-skop*, *para-literatura*; z języka francuskiego (np. *dez-*) w rodzaju *dez-adaptacyjny*, *dez-awuować*; z łaciny (np. *super-, sub-, eks-, ir-, de-, kontr-*), na przykład: *super-kontrola*, *kontr-kulturowy*. Najczęściej przedrostki obcego pochodzenia łączą się ze słowami obcego

pochodzenia, ale nie zawsze ta zasada obowiązuje (eksmałżonka, infraczerwony). Powstałe słowa często mają potoczny charakter (superstraszny, hipermocny).

3. 4 OBCE CZĄSTKI SŁOWOTWÓRCZE

Zapożyczenie słów albo morfemów jest zjawiskiem przechodzenia pewnych cech jednego języka do drugiego. Pojęcia tego używa się w opozycji do słownictwa rodzimego. Zapożyczenie jest ważnym czynnikiem rozwoju i zmian w systemie leksykalnym języka. Zapożyczenie jest wynikiem komunikacji, współpracy narodów, na przykład poprzez handel, politykę, kulturę i inne.

Wśród naukowców, zajmujących się wpływami obcymi na języki słowiańskie, nie ma jednomyślności w kwestii traktowania struktur w rodzaju: *agro-*, *bio-*, *eko-*, *euro-*, *info-*, *neo-*, *pseudo-*, *super-* itd. W literaturze przedmiotu występuje rozmaita terminologia: *prefiksoid*, *afiksoid*, *poloprefiks*, *premorfema*, pośrednio wskazująca na powiązanie z wykładnikami słowotwórczymi i derywacją. Z kolei używane w odniesieniu do struktur z tego typu cząstkami nazwy, takie jak *złożenia bezafiksalne*, *struktury złożeniowe* (*złożeniowce*), *złożenie-zestawienia*, *zrosty*, *złożenia z pierwszym członem uciętym*, *złożenia z pierwszym członem związanym*, *quasi-złożenia* i *złożenia jednostronnie motywowane*, ale tutaj już są traktowane jako *composita*. Niektórzy językoznawcy określają powyższe obce cząstki za pomocą bardzo ogólnych terminów: *element*, *człon złożenia*, *obcojęzyczny komponent złożenia* (por. Daneš 1968, Waczkowa 1999, Smółkowa 2000) albo *formant* (Skliarewskaja 2001).

Warto dodać, że w polskiej literaturze przedmiotu dyskusja na temat sposobu określenia wyrazów mających w swojej strukturze elementy obce ma już pewną tradycję. Na przykład, cząstki obce typu *bio-*, *geo-*, *mini-*, *mikro-*, *radio-*, *tele-* Jadwiga Sambor zaliczyła do kompozycji, a cząstki typu *-grafia*, *-logia*, *-metria* uznała za formanty (zob. Sambor 1976, 241-242).

Druga polska badaczka Zofia Kurzowa, analizując rzeczowniki typu *miniteatr*, *mikrorejon*, *astrologia*, *telewizja*, *hydroskop*, nie uznała ich za złożenia, choć przyznała, że ich podzielność formalno-znaczeniowa jest w odczuciu mówiących wyraźna. Jednakże *composita* z cząstkami obcymi, mające odniesienie do samodzielnych wyrazów, przyswojonych fleksyjnie w języku polskim, typu *fizykochemia* ‘chemia fizyczna’ badaczka uznała za złożenia. (zob. Kurzowa 1976, 10-11).

Jadwiga Puzynina w „Złożeniach imiennych we współczesnym języku polskim”, polemizując z ujęciem Zofii Kurzowej stwierdziła, że traktowanie obcych cząstek typu *geo-*,

bio-, *astro-* jako przedrostków, a *-logia*, *-nauta*, *-nautyka* jako przyrostków „prowadzi do wyodrębnienia grupy wyrazów pozbawionych rdzeni (typ *geologia*, *lunonautyka*)”, a następnie zaproponowała, aby w zakresie tego typu wyrazów obcych „uznać istnienie pseudozłożeń o członach związanych, ale powtarzalnych (jednym – jak *mikrorejjon*, lub dwóch – jak *astronautyka*)” – Puzynina (1978, 219).

3. 5 PREFIKSOIDY

Językoznawcy końca XX wieku jednogłośnie mówią o wzroście aktywności obcych części, zwłaszcza w przypadku prefiksacji rzeczownikowej (por. Земская 1997, Svobodová 1999, Lotko 2000, Martinčová 2000, Waszakowa 2003). Ale jednak warto powiedzieć, że ustalane przez nich zakresy prefiksacji różnią się, na przykład, w języku polskim i rosyjskim. Rejestr obcych morfemów przedrostkowych, który można znaleźć w znanych gramatykach i syntezach dotyczących słowotwórstwa, jest tylko w części taki sam.

W literaturze slawistycznej pojęcia *afiksoid*, *prefiksoid* i *sufiksoid* zostały wprowadzone przede wszystkim poprzez pracę Martinčovej i Savickiego z lat 80. XX w. W ich ujęciu *afiksoid* to „morfem o charakterze przejściowym między morfemem rdzennym a afiksalem” – z artykułu „Hybridní slova a některé obecné otázky neologie“ (1987, 125). Jako przykłady autorzy podają następujące czeskie złożone formacje hybrydalne: *biopaměť*, *protohvězda* (zob. Martinčová, Savický 1987, 125). Do prefiksoidów zaliczają oni: *auto-*, *kino-*, *radio-*, *video-*, *servo-*, *disco-*, *stereo-*, *bio-*, *dia-* (od *diabetický*), *hydro-*, *infra-*, *kvazi-*, *moto-*, *nitro-*, *repro-*, *termo-*, *turbo-*. Powyższe części słowotwórcze najbliższe są morfemom rdzennym. Zaś takie, jak *super-*, *ultra-*, *anti-*, *hyper-*, *kontra-* sytuują się najbliższej prefiksów.

Polski autor Aleksandr Pstyga (1994, 119-129), pisząc o obcych częściach słowotwórczych w języku rosyjskim, uznaje części w rodzaju *мину-* (mini-), *микро-* (mikro-), *neo-* (neo-), *астро-* (astro-), *био-* (bio-), *видео-* (wideo-) i inne za prefiksy.

Inna polska badaczka Hanna Jadacka (2001, 35) zalicza części typu *mega-*, *mini-*, *mikro-*, *multi-*, *pseudo-*, *super-* do prefiksoidów.

Poniższa tabela ilustruje różnorodne opinie językoznawców. Te same obce części każdy autor traktuje inaczej. Prawie we wszystkich przykładach występuje część *mini-*, Bartmiński i Pstyga uważają ją za prefiks, natomiast Jadacka, Martinčová i Savický zaliczają ją do prefiksoidów. Analogicznie w traktowaniu struktury *super*, Satkiewicz, Martinčová, Savický i Pstyga charakteryzują ją jako prefiks, ale Jadacka jest zdania, że to prefiksoid. W tabeli przedstawiono najczęstsze obce części słowotwórcze.

Tabela 1.

Autorzy	Prefiksy	Prefiksoidy
J. Bartmiński, 2000a, 111	anty- auto- bio- eko- hiper- kontra- kosmo- makro- maksy- mikro- mini- multi- neo- pseudo- radio- tele- ultra- video-	
J. Brańczyk i G. Majkowska, 2000, 48	eko- kosmo- mega- multi- tele-	
H. Satkiewicz, 1994, 127	auto- radio- tele- super-	
O. Martinová i N. Savický, 1987, 125	super- ultra- anti- hyper- kontra-	auto- bio- hydro- makro- maksy- mikro- mini- pseudo- radio- video-
H. Jadačka, 2001, 35		mini- mikro- mega- multi- pseudo- super-

A. Pstyga, 1994, 119-129	mini- mikro- neo- anty- bio- wideo- super-	
--------------------------	--	--

Brak ostrych granic między prefiksacją i kompozycją można znaleźć nie tylko w opisach nowego słownictwa języków słowiańskich, ale i w języku angielskim. Na przykład, we wstępie do słownika neologizmów w języku angielskim (i amerykańskim) Johna Algeo (1991, 5) oprócz tradycyjnie uznawanych za przedrostki cząstek typu *anti-*, *contra-*, *de-*, *extra-*, *hiper-*, *inter-*, *out-*, *post-*, *super-*, *un-*, *under-*, zalicza również cząstki typu *aero-* (*aeropolitics*), *agri-* (*agribusiness*), *bio-* (*biorobot*), *eco-* (*ecopolicy*), *eur(o)-*, *micro-*, *para-*, *tele-*.

W podsumowanie należy stwierdzić, że językoznawcy nie mogą zgodzić się co do jednolitego opisu obcych cząstek słowotwórczych. Jeśli badacze jeszcze czasami zgadzają się co do jednolitego traktowania obcych struktur w jednym języku, to bardzo rzadko udaje im się osiągnąć konsensus w kwestii określenia ekwiwalentnych struktur w różnych językach, ponieważ takie same obce cząstki zachowują się inaczej w różnych językach.

4. KOLEJNOŚĆ PODWÓJNYCH PREFIKSÓW

Patrząc na czasowniki z poliprefiksacją (np. *poprzerać*, *ponabierać*, *zapoznać*), zadajemy sobie pytanie, czy istnieją jakieś reguły ich uporządkowania, czy kolejność prefiksów może być jakakolwiek. W oparciu o pracę Tatewosowa (2009) przeprowadźmy prosty eksperyment. Weźmy prefiksy *do-*, *po-*, *prze-*, i przedrostek *za-* w znaczeniu, które w kombinacji ze znaczeniem rdzenia *pis-* tworzy semantykę czasownika *zapisać*. Następnie dla każdego z przykładów spróbujemy wszystkie sześć możliwości kombinatorycznych:

- (1) по-пере-за-пис-ыва-ть (po-prze-za-pis-ywa-ć)
 *¹по-за-пере-пис-ыва-ть (*po-za-prze-pis-ywa-ć)
 *пере-по-за-пис-ыва-ть (*prze-po-za-pis-ywa-ć)
 *пере-за-по-пис-ыва-ть (*prze-za-po-pis-ywa-ć)

*за-по-пере-пис-ыва-ть (*za-po-prze-pis-ywa-ć)

*за-пере-по-пис-ыва-ть (*za-prze-po-pis-ywa-ć)

по-до-за-пис-ыва-ть (po-do-za-pis-ywa-ć)

*по-за-до-пис-ыва-ть (*po-za-do-pis-ywa-ć)

*до-по-за-пис-ыва-ть (*do-po-za-pis-ywa-ć)

*до-за-по-пис-ыва-ть (*do-za-po-pis-ywa-ć)

*за-по-до-пис-ыва-ть (*za-po-do-pis-ywa-ć)

*за-до-по-пис-ыва-ть (*za-do-po-pis-ywa-ć)

до-пере-за-пис-а-ть (do-prze-za-pis-a-ć)

*до-за-пере-пис-а-ть (*do-za-prze-pis-a-ć)

пере-до-за-пис-а-ть (prze-do-za-pis-a-ć)

*пере-за-до-пис-а-ть (*prze-za-do-pis-a-ć)

*за-до-пере-пис-а-ть (*za-do-prze-pis-a-ć)

*за-пере-до-пис-а-ть (*za-prze-do-pis-a-ć)

Dobrze widać, że przestawienie prefiksów jest praktycznie niemożliwe, większości powstałych kombinacji nie można interpretować. Jedynym wyjątkiem jest forma *передозаписать*, która ma następującą semantykę: ‘ponownie uskutecznić końcowy etap nagrywania czegokolwiek’.

Co dotyczy pierwszego przykładu *nonепрезанисываать* (‘ponownie ponagrywać, pozapisywać’) także można zrobić istotne spostrzeżenie: derywacja czasowników typu *nonепрезанисываать* składa się nie tylko z dołączonych prefiksów, ale tworzona jest także za pomocą sufiksu sekundarnego imperfektywu. Czasownik *nonепрезанисываать* ma następującą historię derywacji:

(2) писа(-ть)

за-писа(-ть)

до-[за-писа](-ть)

[до-[за-пис]]-ыва(-ть)

по-[[до-[за-пис]]-ыва](-ть)

1. dodawanie за-

2. dodawanie до-

3. sekundarna imperfektywacja

4. dodawanie по-

Zgodnie z tym przykładem jest tylko jeden kierunek derywacji od *писаать* (*pisać*) do *подозанисываать* (‘dokończyć pozapisywać albo ponagrywać’). Tutaj dobrze widać, że dodanie sekundarnego imperfektywu jest możliwe tylko w jednym punkcie kierunku derywacyjnego – przed dodaniem trzeciego prefiksu *по-*. Najczęściej do sekundarnego

¹ Symbolem gwiazdki zaznaczam konstrukcje niewystępujące w danym języku.

imperfektywu dochodzi po dodaniu sekundarnego prefiksu *po-*. Zanalizujmy kilka przykładów:

(3) чита(-ть) – (czytać)	1. niedok., dodawanie <i>за-</i>
за-чита(-ть)	2. dok., dodawanie imperfektywnego sufiksu <i>-ыва-</i>
[за-чит]-ыва(-ть)	3. niedok., dodawanie <i>по-</i>
по-[[за-чит]-ыва](-ть)	
(4) ес(-ть) – (jeść)	1. niedok., dodawanie <i>за-</i>
за-ес(-ть)	2. dok., dodawanie imperfektywnego sufiksu <i>-а-</i>
[за-ед]-а(-ть)	3. niedok., dodawanie <i>по-</i>
по-[[за-ед]-а](-ть)	
(5) ши(-ть) – (szyć)	1. niedok., dodawanie <i>за-</i>
за-ши(-ть)	2. dok., dodawanie imperfektywnego sufiksu <i>-ва-</i>
[за-ши]-ва(-ть)	3. niedok., dodawanie <i>по-</i>
по-[[за-ши]-ва](-ть)	

Z tej analizy wynika, że czasownik z sekundarnym prefiksem *po-/no-* może istnieć dopiero po dodaniu sekundarnego sufiksu imperfektywnego, który dołączamy do niedokonanej formy wyrazu.

Analizując wyniki danego eksperymentu, Tatewosow pisze o pojawiających się pytaniach, takich jak: czemu z 18 logicznie możliwych kombinacji, dopuszczalne są tylko cztery; dlaczego czasowniki *подозаписывать* i *поперезаписывать* mają identyczny zbiór możliwości, a *доперезаписать* (‘dokończyć ponowne zapisywanie czy nagranie czegoś’) różni się od obu (przy czym w *доперезаписать* występują takie same prefiksy *до-* (*do-*) i *пере-* (*prze-*), jak w pierwszych dwóch przypadkach); jak przepowiedzieć, w jakim punkcie derywacji możliwa jest sekundarna imperfektywacja i jak sekundarna imperfektywacja ogranicza prefiksację.

Niestety, te pytania zostają bez odpowiedzi, ponieważ ograniczenia morfologiczne, syntaktyczne i semantyczne prefiksacji są dotąd terra incognita morfologii i syntaksy języków słowiańskich. Maksym Krongauz (1997a, 11) pisze, że „под описанием приставки понимается в первую очередь семантическое описание. Ее сочетаемостные, синтаксические и прочие свойства учитываются лишь во вторую очередь или не учитываются вовсе.”²

4. 1 Korpus polskich czasowników

W załączniku można znaleźć korpus polskich czasowników z podwójną prefiksacją. Korpus był stworzony za pomocą internetowego Słownika Krzyżówkowicza i Słownika języka polskiego PWN. Wybrałam te słowniki, ponieważ we większości słownikach jest tylko mała część czasowników o podwójnej prefiksacji, a Słownik Krzyżówkowicza zawiera się najbardziej szeroki zbiór takich wyrazów. Z kolei słownik PWN ma też dobrą data bazę dla wyjaśnienia znaczeń semantycznych tych leksemów, nawet to pozwoliło opisać semantykę poszczególnych prefiksów. Podczas pracy nad tym korpusem, przetestowałam wszystkie kombinacje najczęściej używanych przedrostków w polskiej prefiksacji czasownikowej, takich jak: *do-*, *na-*, *o(b)-*, *od-*, *po-*, *pod(e)-*, *prze-*, *przy-*, *roz(e)-* i *wy-*.

Podczas pracy z korpusem zauważyłam kilka zasad, którymi kierują się polskie czasowniki. Pierwszą zasadą jest to, że z pierwszego poglądu na sekwencje prefiksów dobrze widać, że liczba wyrazów z sekundarnym prefiksem *po-* występuje częściej w porównaniu z innymi. Istnieje 12 kombinacji z sekundarnym prefiksem *po-*: *po-* + *za-*, *po-* + *do-*, *po-* + *prze-*, *po-* + *na-*, *po-* + *nad-*, *po-* + *o-*, *po-* + *ob-*, *po-* + *od-*, *po-* + *przy-*, *po-* + *pod-*, *po-* + *roz-*, *po-* + *wy-*. To potwierdza, że prefiks *po-* jest najbardziej produktywny jako prefiks sekundarny (np. *ponaklejać*, *pozatykać*, *poobgryzać*, *porozjaśniać* itd.).

Drugą zasadą jest to, że prefiksy dzielą się na wewnętrzne i zewnętrzne. Czyli nie każdy przedrostek może występować jako sekundarny prefiks. Na przykład, używając internetowego Słownika Krzyżówkowicza, można znaleźć czasowniki z sekwencjami prefiksów *po-do-*, *po-prze-*, *po-od-*, ale nie ma wyrazów z odwrotnie uszeregowanymi przedrostkami:

- (6) *po-do-palać* – **do-po-palać*
 po-prze-nosić – **prze-po-nosić*
 po-od-dawać – **od-po-dawać*

Trzecią zasadą jest to, że po połączeniu prefiksu sekundarnego czasami dochodzi do sekundarnej imperfektywacji z uczestnictwem sufiksu *-ywa-*, jak w przypadku słowa *po-zapis-ywa-ć* albo *po-za-sz-ywa-ć*.

² „W opisie przedrostka najważniejszy i zasadniczy jest opis semantyczny. Jego kompatybilne, syntaktyczne i inne właściwości są brane pod uwagę dopiero w drugiej kolejności albo nie uwzględniane są wcale” – tłumaczenie Valeriji Kochetkovej.

Również zauważyłam prawidłowość dotyczącą kolejności polskich prefiksów. Tabela 2. przedstawia możliwe kombinacje najczęściej używanych prefiksów (*do-, na-, o-, od-, po-, pod-, prze-, przy-, roz-, wy-*):

Tabela 2.

kombinacja prefiksów	przykłady czasowników
PO- + ZA-	po-za-jadać, po-za-nosić
PO- + DO-	po-do-palać, po-do-czepiać
PO- + PRZE-	po-prze-budzać, po-prze-platać
PO- + NA-	po-na-ciągać, po-na-rażać
PO- + NAD-	po-nad-żerać, po-nadkręcać
PO- + O-	po-o-padać, po-o-kurzać
PO- + OB-	po-ob-lewać, po-ob-lepiać
PO- + OD-	po-od-ginać, po-od-nawiać
PO- + PRZY-	po-przy-glądać
PO- + POD-	po-pod-bijać, po-pod-kreślać
PO- + ROZ-	po-roz-głaszać, po-roz-jaśniać
PO- + WY-	po-wy-pijać, po-wy-syłać
ZA- + PO-	za-po-znać, za-po-wiedzieć
NA- + OD-	na-od-kładać
NA- + PRZE-	na-prze-żywać, na-prze-rzucać
NA- + PRZY-	na-przy-nosić, na-przy-wozić
NA- + WY-	na-wy-szukiwać, na-wy-mierać
DO- + PO	do-po-wiedzieć, do-po-sażyć
DO- + O	do-o-kreślać
PRZY- + POD-	przy-pod-chlebiać
PRZY- + PO-	przy-po-chlebiać
POD- + PO-	pod-po-wiedzieć

Jeśli popatrzymy na kombinacje z sekundarnym przedrostkiem *po-*, to zauważymy, że on ma kilka znaczeń, to zależy od tego, z jakim prymarnym prefiksem się łączy, np. przy połączeniu z prefiksem *na-*, oznacza akcję produkowaną w dużych ilościach (*ponabierać, ponarząć*); a przy połączeniu z przedrostkami *wy-, pod-, roz-, do-, za-* i innymi wskazuje na wykonywanie akcji przez jakiś czas (*powyczyszczać, porozmyślać, popodrastać, pododawać, pozaplątywać*).

Sekundarny przedrostek *na-* w połączeniu z innymi prefiksami ma znaczenie nagromadzenia efektu, który wprowadza do punktu kulminacyjnego:

(7) *Za całe życie Piotr naodkładał tyle pieniędzy, że teraz może sobie pozwolić w ogóle nie pracować.*

(8) *Naprzywiozłam dużo prezentów ze zagranicy.*

Sekundarny prefiks *do-* wskazuje na dokończenie akcji albo granicę odcinka czasowego:

(9) *Dopowiedz do końca swoją myśl, a potem idź, gdzie chcesz.*

(10) *Musimy dookreślać te zjawiska.*

Sekundarny prefiks *pod-* oznacza złagodzenie skuteczności, np. *podpowiedzieć*.

Przy badaniu czasowników z podwójną prefiksacją, gdzie w roli sekundarnego prefiksu występuje przedrostek *przy-*, znalazło się tylko dwa wyrazy *przypochlebiać* i *przypodchlebiać*, co wskazuje na to, że prefiks *przy-* jako sekundarny w języku polskim nie jest produktywny.

4. 2 Kolejność podwójnych prefiksów w języku rosyjskim

Polskie i rosyjskie kombinacje prefiksalne się różnią. Podczas badania okazało się, że z rosyjskich czasowników łatwiej wyprodukować nowe wyrazy z podwójną prefiksacją niż z polskich. Chociaż większości rosyjskich czasowników o podwójnej prefiksacji nie ma w słownikach, mają one znaczenia semantyczne i można ich użyć w mowie potocznej. Jednym z objaśnień może być fakt, że w języku rosyjskim jest więcej przedrostków. W odróżnieniu do języka polskiego w języku rosyjskim istnieją kombinacje z sekundarnym prefiksem *pod-* (pod-) o znaczeniu złagodzenia efektywności akcji; *nepe-* (prze-) w znaczeniu repetetywnej czynności i *npu-* (przy-), który używa się w znaczeniu niepełnego wykonania akcji. Na przykład: *pod-об-назлеть* w znaczeniu trochę *rozpanoszyć*, *nepe-o-деться* (zmienić ubranie) o znaczeniu ‘zrobić coś jeszcze raz’, *npu-от-крыть* (lekko otworzyć) – otworzyć, ale nie do końca. Następną tabelą ilustruje możliwe kombinacje najczęściej używanych prefiksów w języku rosyjskim:

Tabela 3.

kombinacja prefiksów	przykłady czasowników
ДО- + ПРИ-	до-при-думывать
ДО- + ПРО-	до-про-дать
ДО- + ПРЕ-	до-пре-одолевать
ДО- + РАС-	до-рас-сказать
ДО- + ОБ(О)-	до-об-едать, до-обо-рудовать
ДО- + ВЫ-	до-вы-плёвывать
ДО- + О-	до-о-пылять
НА- + ПЕРЕ-	на-пере-живаться
НА- + ОБ-	на-объ-яснять
НА- + ОТ-	на-от-крывать
НА- + ПРИ-	на-при-думывать
НА- + ПРЕД-	на-пред-сказывать
НА- + РАС-	на-рас-сказывать
НА- + ВЫ-	на-вы-яснять
ПО- + НА-	по-на-езжать, по-на-смотреться
ПО- + ОБ-	по-объ-едать, по-объ-езжать
ПО- + ОТ-	по-от-крывать
ПО- + ПОД-	по-под-дельвать, по-под-рабатывать
ПО- + ПЕРЕ-	по-пере-читывать
ПО- + ПРЕД-	по-пред-сказывать
ПО- + ПРЕ-	по-пре-следовать
ПО- + ПРИ-	по-при-остановить, по-при-держать
ПО- + РАС-	по-рас-сматривать
ПО- + ВЫ-	по-вы-сказывать
ПОД- + НА-	под-на-ехать
ПОД- + ОБ-	под-об-нажать, под-об-нагнеть
ПРЕД- + НА-	пред-на-чертать
ПРЕД- + ОТ-	пред-от-вращать
ПРЕД- + О-	пред-о-стерегать
ПРЕД- + ПО-	пред-по-лагать
ПРЕД- + ПРИ-	пред-при-нимать
ПРИ- + ОТ-	при-от-крыть
ПРИ- + ПОД-	при-под-нести, при-под-нимать
ПРИ- + О-	при-о-деться
ЗА- + ПРИ-	за-при-метить
ПРО- + ЗА-	про-за-кладывать
О- + ПРО-	о-про-вергнуть, о-про-кинуть
ПЕРЕ- + О-	пере-о-деться
ПЕРЕ- + РАС-	пере-рас-смотреть

Jak widać z tabeli tak samo jak w języku polskim sekundarny prefiks *no-* jest najbardziej produktywny i ma kilka znaczeń. Przy połączeniu z prymarnym prefiksem *на-* ma znaczenie wykonywane w dużych ilościach, np. *понасмотреться* ('napatrzeć', ale w znaczeniu 'dostatecznie'). Przy połączeniu z innymi prefiksami ma znaczenie, które jest wykonywane przez jakiś odcinek czasu, np. *порабросать* (porozrzucić), *непреследовать* (prześladować przez jakiś czas), *поподделывать* (podrabiać, fałszować przez jakiś czas) itd.

Sekundarny prefiks *на-* ma podobną semantykę z językiem polskim – nagromadzenie efektu, np. *нарассказывать сказок* (naopowiadać bajek), *наоткрывать законов* (otworzyć, odkryć zasady), *навыдумывать* (nawymyślać) itd. Sekundarny prefiks *до-* również ma kilka znaczeń: 'dokończenie czynności', 'popelnienie brakujących działań' i 'dodatkowo wykonywanie czynności', np. *дооплатить* ('dokończyć opłatę, czyli opłacić brakującą sumę'), *дооборудовать* ('dodatkowo wyposażyc cokolwiek'), *допридумывать* ('dokończyć wymyślać'). Sekundarny prefiks *под-* zładodza skuteczność, np. *подобнажить* (trochę obnażyć), *поднаехать* (trochę najechać). Sekundarny przedrostek *пред-* oznacza 'przedwczesność' akcji, np. *предотвращать* (zapobiegać, zażegnyc), *предостерегать* (uprzedzać, ostrzegać). Sekundarny prefiks *при-* oznacza 'niedoskonałość' akcji, 'dodanie' albo 'zblizenie', np. *приоткрыть* (trochę, nie do końca otworzyć). Sekundarny przedrostek *за-* oznacza rozpoczęcie akcji, np. *заприметить* (zauważyć zawczasu). Prefiks *про-* ma znaczenie 'kierunkowości do pewnej granicy', np. *прозакладывать* (złożyć zastaw kilka razy). Prefiks *о(б(о))-* używa się w znaczeniu: 'doprowadzenia do naturalnej, oczywistej granicy', np. *опровергнуть* (zaprzeczyć). A prefiks *пере-* używa się w znaczeniu repetetywności akcji.

5. ASPEKT CZASOWNIKÓW

Prefiksacja jest ściśle związana z aspektem. Wróbel w „Gramatyce współczesnego języka polskiego” (1999) twierdzi, że związek ten może być formalny i funkcjonalny. Na płaszczyźnie formalnej temat wyrazu łączy się z rodzimym formantem prefiksalnym (ewentualnie z postfiksem) i skutkuje aspektem dokonanym czasownika: np. niedok. *jechać* : dok. *wy-jechać*, *przy-jechać*, *od-jechać* itp. Wyjątek stanowią formacje z przedrostkami obcego pochodzenia *re-* i *de(z)-*, a także z rodzimym *współ-* i rzadkim *niedo-*, np. niedok. *konstruować* : niedok. *re-konstruować*, niedok. *organizować* : *dez-organizować*, niedok. *żyć* : niedok. *współ-żyć*, niedok. *widzieć* : niedok. *niedo-widzieć*. Nie oznacza to jednak, że prefiks zawsze sygnalizuje derywację aspektową.

Z funkcjonalnego punktu widzenia związek prefiksacji z aspektem jest bardziej skomplikowany. Według Wróbla wyróżniamy tutaj kilka typów sytuacji:

1. Przedrostki puste, czyli te, które nie mają wpływu na znaczenie lub aspekt. Tworzą prefiksalny wyraz synonimiczny czasownika podstawowego: np. *powrócić* ← *wrócić*, *usiąść* ← *siąść*.
2. Rola prefiksów *re-*, *de(z)-* i *współ-* sprowadza się tylko do zmiany znaczenia podstaw, ponieważ prefiksy i podstawy derywatów są niedokonane. Opozycje aspektowe derywatów z dwoma pierwszymi wyraża się za pomocą przedrostka o funkcji czysto aspektowej, np. *militaryzować* → *de-militaryzować* → *z-demilitaryzować*. Derywaty ze *współ-* nie mają odpowiedników dokonanych.
3. Zmiana aspektowa może być zrealizowana za pomocą prefiksu, który pełni funkcję semantyczną, dopuszczającą opozycje aspektowe, które są wyrażane przez przyrostki tematyczne. Na przykład, *kupować* : *kupić* → *dokupić* : *dokupywać*, *rzucić* : *rzucić* → *wrzucić* : *wrzucić* (w naszych przykładach *-i-* (*-ø-*) : *-ywa-* (*-uj-*), *-i-* (*-ø-*) : *-a-* (*-aj-*)). Bogusławski (1963a) twierdzi, że w przykładach typu *pisać* → *zapisać* prefiks implikuje wartość dokonaną przyrostka *-a-* (który jest identyczny fonetycznie z przyrostkiem tematycznym niedokonanej podstawy) będącego w opozycji z niedokonanym przyrostkiem *-ywa-* (*-uj-*) w imperfektywie *zapisywać*.
4. Podobna sytuacja jest w przykładach: *lecieć* → *wylecieć* → *wylatywać*, *przylecieć* → *przylatywać*, *lać* → *wlać* → *wlewać*. Analogicznie opozycja aspektowa realizowana jest poprzez przyrostki tematyczne, które wprowadzają do derywatów zmiany znaczeniowe, na ile im pozwala opozycja aspektowa, podczas gdy czasowniki podstawowe (bezprefiksalne) takiej możliwości nie mają.
5. W formacjach typu *udźwignąć* ← *dźwignąć* (← *dźwigać*) prefiks również nie odgrywa żadnej roli aspektowej. Jest tak dlatego, że dokonany derywat prefiksalny wchodzi w relację z dokonaną podstawą.
6. Połączenie funkcji semantycznej i aspektowej (np. a) *nieść* → *unieść*, *pracować* → *popracować* oraz b) (*zapisać* →) *zapisywać* → *pozapisywać*, *czytać* (→ *przeczytać*) → *naczytać się*). Znaczenia przedrostków nie pozwalają utworzyć odpowiedników niedokonanych, a dokonane derywaty prefiksalne wchodzi w opozycję formalną z niedokonanymi podstawami jako jedynymi (jak pod a) albo członami pary aspektowej (jak pod b).
7. Za rzeczywistą funkcję aspektową uznaje się funkcję prefiksów w takich parach jak: *pisać* → *napisać*, *gotować* → *ugotować*. Ich zróżnicowanie jest takie samo jak w parach: *kupić* → *kupować*, *odczytać* → *odczytywać*, w których pozycja aspektowa jest wyrażana wymianą przyrostków tematycznych. Realizowanie czystej dokonaności za pomocą prefiksów na tle pozostałych funkcji prefiksów jest stosunkowo rzadkim zjawiskiem i trudno ująć w reguły dobór konkretnego prefiksu w odpowiednich grupach czasowników. Tutaj przedstawione są najczęstsze prefiksy: *z-* (*s-*, *ś-*), np. *gnić* → *zgnieć*,

topnieć → *stopnieć*, *ciemnieć* → *ściemnieć*; prefiks *za-*, np. *rezerwować* → *zarezerwować*; *po-*, np. *dyktować* → *podyktować*; *u-*, np. *myć* → *umyć*; *wy-*, np. *pić* → *wypić*; *prze-*, np. *nocować* → *przenocować*; *o-*, np. *ślepnąć* → *oślepnąć*; *na-*, np. *pisać* → *napisać*; *przy-*, np. *mierzyć* → *przymierzyć* (ubranie).

Piernikarski (1970) mówi o dubletach dokonanych o tych samych podstawach, które są zróżnicowane zwykle pod względem użycia, np. *zbudować* : *wybudować*, *uprać* : *wypruć*, *urodzić się* : *narodzić się*. Z drugiej strony niektóre czasowniki mają kilka znaczeń i dlatego mają pary aspektowe z różnymi prefiksami. Na przykład:

<i>chować</i>	‘ukrywać’	- <i>schować</i>
	‘wsuwać’	- <i>schować</i>
	‘wychowywać’	- <i>wychować</i>
	‘grzebać zmarłego’	- <i>pochować</i>
<i>krzyżować</i>	‘przybijać do krzyża’	- <i>ukrzyżować</i>
	‘układać na krzyż’	- <i>skrzyżować</i>
	‘kojarzyć organizmy’	- <i>skrzyżować</i>
	‘udaremniać’ (plany)	- <i>pokrzyżować</i>

Niekiedy można wyjaśnić, czemu określony prefiks został użyty przy danej podstawie. Niektóre z nich nawiązują do pewnych znaczeń w formacjach semantycznych i łączą się z podstawami o podobnej semantyce (są tzw. przyrostki pleonastyczne), np. *grodzić* → *ogrodzić* ‘otaczać obszar płotem’, *separować* → *odseparować* ‘oddzielać coś od czegoś’, *emigrować* → *wyemigrować*; inne przejmują odpowiednie prefiksy od czasowników o podobnych znaczeniach, np. *wychleptać* na wzór *wypić*, *spalaszować* na wzór *zjeść*. Oprócz tych występuje wiele formacji o niejasnej motywacji, aby można było przewidzieć postać odpowiednika dokonanego.

5. 1 Aspekt czasowników o podwójnej prefiksacji

W tym podrozdziale zanalizujemy, czy istnieje relacja pomiędzy czasownikami o podwójnej prefiksacji i aspektem. Jak było powiedziano w poprzedniej części, nie zawsze czasownik musi mieć przedrostek, żeby być dokonanym (np. *kupić* – *kupować*, *rzucić* – *rzucać*), ale najczęściej po połączeniu czasownika z prefiksem aspekt zmienia się na dokonany. Ale co się stanie, jeśli czasownik ma dwa przedrostki? Żeby to dowiedzieć, zrobimy prostą analizę: weźmy kilka czasowników z różnym naborem prefiksów i zbadamy, jak będzie mienić się jego aspekt podczas derywacji.

(11) po-prze-bierać – dok.	(12) po-na-klejać – dok.	(13) na-wy-szukiwać – dok.
prze-bierać – niedok.	na-klejać – niedok.	wy-szukiwać – niedok.
prze-brać – dok.	na-kleić – dok.	wy-szukać – dok.
brać – niedok.	kleić – niedok.	szukać – niedok.

Z tej analizy wynika, że jeśli bezprefiksalny czasownik jest niedokonanym, to po dodaniu prefiksu czasownik zmienia swój aspekt na dokonany. Jednak jeśli leksem ma prefiks, to nie oznacza, że jego aspekt musi być dokonanym (np. *przebierać*, *naklejać*, *wyszukiwać*). Z tego wynika, że czasownik z jednym prefiksem może być również dokonanym, jak i niedokonanym (np. *przebrać* – *przebierać*, *nakleić* – *naklejać*, *wyszukać* – *wyszukiwać*). Ale jeśli dodamy do formy czasownikowej z prefiksem jeszcze jeden prefiks (sekundarny), to taki leksem już mieni swój aspekt na dokonany (np. *poprzebierać*, *ponaklejać*, *nawyszukiwać*).

Teraz zanalizujemy czasowniki o podwójnej prefiksacji, które mają sufiks *-ywa-*. Po dołączeniu tego sufiksu musi dojść do sekundarnej imperfektywacji czasownika.

(14) łamać – niedok.	(15) trzymać – niedok.	(16) plątać – niedok.
wy-łamać – dok.	za-trzymać – dok.	za-plątać – dok.
wy-łam-ywa-ć – niedok.	za-trzym-ywa-ć – niedok.	za-pląt-ywa-ć – niedok.
po-wy-łam-ywa-ć – dok.	po-za-trzym-ywa-ć – dok.	po-za-pląt-ywa-ć – dok.

Ta analiza dobrze ilustruje, że po połączeniu czasownika z sufiksem *-ywa-*, dochodzi do sekundarnej imperfektywacji czasownika. Ale po dodaniu sekundarnego prefiksu, czasownik znowu staje się dokonanym. Jednakże musimy uważać, bo istnieją formy typu *powyphywać*, gdzie sufiksem jest *-wa-*, a nie *-ywa-*.

- (17) pływać – niedok.
 wy-pływać – niedok.
 po-wy-pływać – dok.

6. (A)TELICZNOŚĆ

Teliczność to kategoria czasownika, jest jedną z najbardziej znaczących w aspektologii. Swietlana Cholod w dysertacji „Предельность/ неопределённость глаголов движения в современном русском языке” twierdzi, że kategoria teliczności jest we wszystkich językach świata, a jej uniwersalność przewyższa nawet kategorię czasu, ale sposoby wyrażania tej kategorii bardzo różnią się w różnych językach. Kategoria teliczności jest ściśle związana z kategorią aspektu, ale nie jest to same. W języku polskim i rosyjskim aspekt gramatyczny (dokonany/ niedokonany) ma wskaźnik, występujący poprzez gramatykę: prefiks albo sufiks, a aspekt leksykalny (teliczność/ ateliczność) jest zawarty w semantyce. Generalnie czasowniki niedokonane są ateliczne, a czasowniki dokonane mogą wyrażać zarazem teliczność i ateliczność.

Tabela 4.

Aspekt dokonany		Aspekt niedokonany
teliczny	ateliczny	ateliczny
w godzinę	przez godzinę	przez godzinę

W języku rosyjskim i polskim nie ma gramatycznego wskaźnika teliczności. Klucz do zrozumienia teliczności jest zawarty w semantyce czasownika.

Istnieje podstawowy test na to, czy czasownik jest teliczny, polegający na tym sprawdzeniu jego łączliwości z temporalnymi wyrażeniami przyimkowymi typu a) „w godzinę” oraz b) „przez godzinę”. Jeżeli można sensownie połączyć dany predykat z a), ale nie z b), to jest on teliczny, np. *wypił herbatę w godzinę/ *wypił herbatę przez godzinę*. Natomiast jeżeli predykat łączy się z b), ale nie z a), to jest ateliczny, np. *pił herbatę przez godzinę/ *pił herbatę w godzinę*. Na podstawie tego testu zanalizujmy czasowniki o podwójnej prefiksacji, czy prefiksy mają wpływ na (a)teliczność.

- (18a) nosić walizki przez godzinę/ *w godzinę – niedok., ateliczny

zanosić walizki przez godzinę/ *w godzinę – niedok., ateliczny
pozanosić walizki przez godzinę/ *w godzinę – niedok., ateliczny

(18b) nieść walizki przez godzinę/ *w godzinę – niedok., ateliczny
zanieść walizki *przez godzinę/ w godzinę – dok., teliczny
*pozanieść walizki

(19a) myśleć przez godzinę/ *w godzinę – niedok., ateliczny
wymyśleć *przez godzinę/ w godzinę – dok., teliczny
*nawymyśleć

(19b) *myślać
wymyślać przez godzinę/ *w godzinę – niedok., ateliczny
nawymyślać *przez godzinę/ w godzinę – dok., teliczny

(20a) kupić samochód *przez godzinę/ w godzinę – dok., teliczny
dokupić samochód przez godzinę/ *w godzinę – dok., ateliczny

(20b) kupował samochód przez godzinę/ *w godzinę – niedok., ateliczny
dokupywał samochód przez godzinę/ *w godzinę – niedok., ateliczny

Ten test pokazuje, że nie zawsze po połączeniu prefiksu czasownik zmienia aspekt na dokonany (np. *nosić* (niedok.) – *zanosić* (niedok.)). Albo to, że czasownik ma prefiks lub kilka prefiksów nie oznacza, że jego aspekt gramatyczny zmienia się na dokonany (np. **myślać* – *wymyślać* (niedok.), *nosić* (niedok.) – *pozanosić* (niedok.)). Również test potwierdza, że jeśli aspekt gramatyczny czasownika jest niedokonany, to jego aspekt leksykalny jest ateliczny, a jeśli czasownik jest dokonany, to jego aspekt leksykalny może być teliczny i ateliczny (np. *kupić* (dok., teliczny) – *dokupić* (dok., ateliczny)). I można zrobić wywód, że prefiks nie wpływa na (a)teliczność czasownika.

Podstawą zawartości kategorii analitycznej jest pojęcie teliczności (granicy) akcji. Pomimo faktu, że termin ten jest jednym z głównych w aspektologii nowoczesnej, powszechnego i jednoznacznego ujęcia nie ma. Z naszego punktu widzenia, najlepszej interpretacji różnorodnej semantyki czasowników telicznych odpowiada następująca definicja: teliczność akcji to punkt krytyczny związany z jakąkolwiek jakościową zmianą w charakterze jego przebiegu – twierdzi w dysertacji Cholod.

Zgodnie z Remczukową (2012) czasowniki teliczne oznaczają czynności, które w swojej naturze zakładają jakąś granicę, po osiągnięciu której dana czynność się kończy. Tą granicą może być:

– wynik czynności, czyli nowy stan subiekta lub obiektu akcji, np. *pisać list* – *писать письмо*, *malować ścianę* – *красить стены*, *zabłądzić* – *заблудиться*;

– czasowa granica pewnego czasu trwania, np. *trochę pospać* – *немного поспать*, *przespacerować dwie godziny* – *прогулять два часа*;

– czasowa granica początku albo końca czynności, np. *zaczynać* – *начинать*, *zagadnąć* – *заговорить*;

– maksymalna granica rozwoju intensywności, długości akcji, np. *nakrzyć się* – *накричатся*, *rozszumieć się* – *расшуметься*.

A zatem do telicznych odnoszą się wszystkie czasowniki związane:

– z różnymi obiektywnymi ogranicznikami, które muszą być wyrażone przez biernik, np. *pisać*, *czytać*, *budować*. Dla języka polskiego tu powinien być jeszcze dopełniacz, np. *śłuchać*, *uczyć*;

– z celownikiem adresata, np. *powiedzieć przyjacielowi* – *сказать другу*, *zaśpiewać dzieciom* – *спеть детям*;

– z miejscownikiem, gdzie dopełnienie ma znaczenie miejsca, odpowiada na pytanie *gdzie?*, np. *okazać się w pokoju* – *оказаться в комнате*.

Z kolei ateliczne czasowniki oznaczają czynności, które w swojej naturze nie mają pewnych granic, pozbawione są ograniczeń co do charakteru swojego przebiegu (tj. nie są one związane z ogranicznikami, które wskazują na kierunkowość w stronę granicy), np. *siedzieć* – *сидеть*, *pracować* – *работать*, *nazwać się* – *называться*. Również są to czasowniki pozbawione rozwoju (np. *pachnąć* – *пахнуть*, *leżeć* – *лежать*, *czekać* – *ждать*).

Denotowana przez czasowniki teliczne czynność różni się od atelicznych tym, że ta czynność nie stara się osiągnąć rezultatu, który jest poza granicami akcji. Są to czasowniki o znaczeniu:

– umiejętności wykonywania jakiegokolwiek czynności, np. *czytać wiersz* – *читать стих* (dobrze albo źle);

– czasowniki z biernikiem obiektu, który jest jakby zaangażowany w proces, np. *kochać* – *любить*;

– czasowniki o znaczeniu wielokrotnej (np. *huścić nogą* – *качать ногой*) albo długotrwałej czynności (np. *trzymać kubek* – *держатъ кружку*).

Należy powiedzieć, że granice semantyczne teliczności i ateliczności tego samego czasownika są ruchome. Zgodnie z Remczukową w takich przypadkach ważną rolę odgrywają kontekst i zgodność syntaktyczna czasownika:

– *kołysać nogą* – *качать ногой* (ma ateliczne znaczenie czasownika), a *kołysać dziecko* – *качать ребёнка* → *ukołysać* – *укачать* (ma teliczne znaczenie czasownika związane z pojawieniem się prostego obiektu).

– *kraść* – *воровать* ma znaczenie powtarzalnej, habitualnej czynności: *co dzień coś kradnie* – *каждый день что-нибудь да ворует* → *skraść* – *своровать* (teliczne znaczenie czasownika).

7. REKCJA CZASOWNIKÓW

Artykuł „Związek rządu” w Wikipedii twierdzi: „Rekcja (inaczej rząd czasownika) to relacja między powiązаныmi elementami zdania, w której jeden musi mieć pewną z góry ustaloną formę, niezależnie od formy drugiego.” Ta część mowy, która „rządzi”, nazywa się nadrzędnikiem, a ta, która ulega zmianie, nazywa się podrzędnikiem. Związki rządu oznaczane są za pomocą form przypadku i polegają na tym, że wyraz podrzędny musi być w takim przypadku (ewentualnie z przyimkiem), jakiego wymaga wyraz nadrzędny. W związku rządu łączą się:

1. Czasownik + rzeczownik, np. *Słucham muzyki. Odmawiać jedzenia.*
2. Rzeczownik + rzeczownik, np. *Wzrost człowieka. Uczenie dzieci.*
3. Przymiotnik/ imiesłów przymiotnikowy/ przyimek + rzeczownik, np. *Pelen wody. Potrzebujący pieniędzy.*

Nas będzie interesować rekcja czasowników, czyli pierwszy przykład. W połączeniach tych wyraz podrzędny przybiera stałą formę przypadkową, niezależną od zmieniających się form fleksyjnych wyrazu nadrzędnego, ale przez niego wymaganą.

7. 1 REKCJA POLSKICH CZASOWNIKÓW

Według „Słownika syntaktyczno-generatywnego czasowników polskich” większość polskich czasowników rządzi biernikiem. Czasowniki te, gdy są zaprzeczone lub użyte w zdaniu, które z kontekstu jest zaprzeczone, rządzą dopełniaczem, np.:

(21a) + *Oglądam film.*

(21b) – *Nie oglądam filmu.*

Czasowniki, które obecnie rządzą dopełniaczem, w zdaniu zaprzeczonym wymagają tego samego przypadku:

(22a) + *Słucham muzyki.*

(22b) – *Nie słucham muzyki.*

Pastuchowa w pracy „Współczesne zmiany rekcji czasowników jako przejaw stałej tendencji w dziejach polszczyzny (na przykładzie dopełniacza i biernika)” twierdzi, że czasami w konstrukcjach zaprzeczonych można zaobserwować dopełnienie biernikowe. To jest poprawne w przypadku dostatecznej odległości dopełnienia od orzeczenia (np. *Nie mam obowiązku znać to zarządzenie.*); nie jest jednakże poprawne w dopełnieniu bliższym, np. **Nie lubię pisać listy (zamiast listów).*

Forma zwrotna (postfiks) nadana czasownikowi przechodniemu zmienia jego rząd na dopełniaczowy (przy jednoczesnej zmianie znaczenia lub nacechowania stylistycznego), np.: *Trzymać sznur, ale trzymać się sznura; pytać matkę, ale pytać się matki.*

Rząd dopełniaczowy mają czasowniki tzw. partytywne, które oznaczają czynność częściową, nie obejmującą całego przedmiotu (np. *skosztować zupy, nasypać cukru, dolać herbaty*) oraz czasowniki o ogólnym znaczeniu ujemnym albo przeczącym typu: *zaprzestać działalności, unikać zwady*. Zmiana przypadku często zdarza się przy dodaniu prefiksu do czasownika. Stały rząd dopełniaczowy mają liczne czasowniki utworzone za pomocą prefiksów *do-* i *na-*, np. *Chować książkę do szuflady, ale dochować wierności; Piec chleb, ale napiec chleba.*

Rząd celownikowy cechuje wiele czasowników o ogólnym znaczeniu ‘sprzyjania’ albo ‘szkodzenia’, np. *ufać, sprzyjać ludziom, grozić, dokuczać sąsiadom.*

Czasowniki o znaczeniu ‘kierowania’ lub ‘rządzenia’ zwykle łączą się z narzędnikiem, np.: *Dowodzić wojskiem, kierować zespołem.*

Wiele czasowników cechuje rząd bezpośredni (bez pomocy przyimka) obok rządu przyimkowego, np.: *Wierzyć czemu, wierzyć w co*.

Niektóre czasowniki zależnie od znaczenia (czasami również w tym samym znaczeniu) rządzą różnymi formami dopełnienia (rząd dwojaki), np.: *Uciekać od czego, uciekać przed czym; chronić od czego, chronić przed czym; tęsknić za czym, tęsknić do czego*.

Teraz spróbujemy wyjaśnić, czy konkretne prefiksy oraz ich kombinacje mają wpływ na rekcję czasownikową. Dla tego weźmy kilka czasowników z podobną kombinacją prefiksów i zanalizujemy, co z tego wyniknie:

Tabela 5.

PO- + PRZE-	PO- + NA-	PO- + ZA-	NA- + WY-	NA- + PRZY-
poprzekładać + B	ponakładać + D	pozatykać + B	nawyszukiwać + D	naprzynosić + D
poprzekreślać + B	ponakreślać + D	pozagasać + B	nawybierać + D	naprzywozić + D
poprzemieszczać + B	ponawieszać + D	pozapalać + B	nawymyślać + D, C	
poprzenosić + B	ponanosić + D	pozanosić + B		

Jak widać z tabeli, większość czasowników z podobną kombinacją prefiksów rządzi dopełnieniem z podobnymi przypadkami (np. *po- + prze-* wymagają dopełnienie w bierniku, *po- + na-* dopełnienie w dopełniaczu), ale istnieją czasowniki, które w zależności od semantyki mogą rządzić dopełnieniami w różnych przypadkach. Na przykład, według „Słownika syntaktyczno-generatywnego czasowników polskich” wyraz *nawymyślać* ma trzy znaczenia:

I. ‘odrzucić kogo wymysłami, obelgami, zwymyślać’

Wtedy wyraz rządzi celownikiem, np. *Nawymyślała, naurągała, drzwiami trzasnęła i wybiegła. – Nawymyślał nam i odszedł.*

II. ‘wiele czego wymyślić, wynaleźć, zmyślić’

W takiej sytuacji czasownik łączy się z rzeczownikiem w dopełniaczu, np. *Nawymyślał różnych zabawnych powiedzonek.*

III. Frazeologizmy: nawymyślać od ostatnich ‘użyć w stosunku do kogo słów obraźliwych, ubliżających’

Wtedy czasownik rządzi celownikiem, np. *Nawymyślał mu od ostatnich, od durniów.* – *Taksówkarz nawymyślał mu od ostatnich.*

Na przykładzie tych wyrazów można powiedzieć, że pewne kombinacje prefiksów mają wpływ na rekcję czasownikową, na przykład czasownik z prefiksami *po-* + *prze-* albo *po-* + *za-* częściej rządzi biernikiem, a wyrazy z prefiksami *po-* + *na-*, *po-* + *przy-*, *na-* + *wy-* częściej rządzą dopełniaczem, chociaż nie jest to ścisła zasada, bo istnieją wyjątki, jak w przykładzie z czasownikiem *nawymyślać*, który rządzi dopełniaczem albo celownikiem w zależności od znaczenia.

7.2 REKCJA ROSYJSKICH CZASOWNIKÓW

Podobnie jak w języku polskim większość rosyjskich czasowników rządzi biernikiem. Jednakże w odróżnieniu od języka polskiego w sytuacji zaprzeczonej, czasowniki w języku rosyjskim rządzą zarówno biernikiem, jak i dopełniaczem, np.: *не прочитал этой статьи – не прочитал эту статью* (*nie przeczytał tego artykułu*). Trudność jest w tym, że w niektórych przypadkach lepiej użyć konkretnego przypadku, a w innych jest równa możliwość zastosowania zarówno dopełniacza, jak biernika. Szwedowa (1980) pisze, że forma czasowników w połączeniu z dopełniaczem pojawiła się wcześniej. Pod wpływem języka potocznego coraz mniej czasowników używa się z dopełniaczem, norma literacka powoli się zmienia i w niektórych przypadkach wariant z formą biernika zostaje jedynym poprawnym.

Użycie form z celownikiem i narzędnikiem jest podobne do języka polskiego. Jednak istnieje wiele czasowników wymagających po sobie innych przypadków (ewentualnie przyimków) w języku polskim i rosyjskim, np. *ждать чего* (+D), *czekać na co* (+B); *обратиться к кому* (+C), *zwracać się do kogo* (+D); *полагаться на кого* (+B), *ufać komu* (+C) itd.

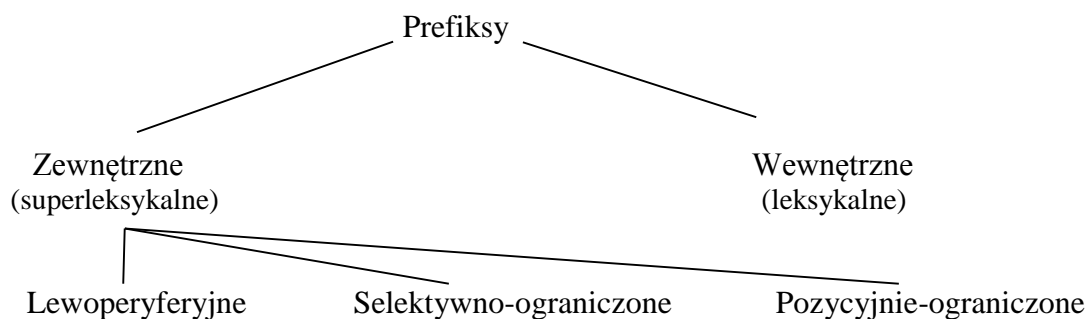
W razie pojawienia się postfiksów w nadrzędniku czasami dochodzi do zmiany przypadku w rekcji podrzędnika, np. *встречать* +B, *встречаться* +N (spotykać (się)); *знакомить* +B, *знакомиться* + N (poznać, przedstawiać).

8. KLASYFIKACJA TATEWOSOWA

W rozdziale 4 poświęconemu kolejności podwójnych prefiksów zaprezentowałam kilka swoich spostrzeżeń w sprawie kombinatoryki prefiksów i ich linearnego uporządkowania. Według pracy rosyjskiego językoznawcy Tatewosowa (2009) „Множественная префиксация и анатомия русского глагола” chciałabym przedstawić klasyfikację prefiksów, która nam pomoże w zrozumieniu funkcjonowania czasowników prefiksalnych.

Przedrostki dzielą się na leksykalne, czyli te pierwsze, które mają bezpośredni kontakt z tematem wyrazu i superleksykalne (używa się również pojęcia prefiksy supraleksykalne), tj. nakładające się na pierwszy prefiks. Prefiksy superleksykalne podzielone są jeszcze na trzy typy podlegające ograniczeniom, o których będzie mowa dalej:

Schemat 1.

Dalej Tatewosow podaje kilka objaśnień:

- a. Lewoperyferyjne: dystrybutywne *po-/ no-* (np. pl. *porzucić*, ros. *попроставь*)

Dystrybucja to mnóstwo wszystkich kontekstów, w których występuje pewien element, czyli zbiór wszystkich możliwych pozycji elementu w odniesieniu do stanowisk innych elementów. Według Isacienka (1960) lewoperyferyjne prefiksy dystrybutywne oznaczają dystrybutywność akcji, ale bez odcienia kolejności poszczególnych aktów (czyli celem jest wykonanie tej samej akcji kilka razy w ciągu pewnego czasu), które zazwyczaj mają czasowniki na *prze-/ nepe-*.

- b. Selektywno-ograniczone: delimitatywne *po-/ no-* (np. pl. *posiedzieć*, ros. *посидеть*)

Jak twierdzi Isacienko (1960) delimitatywy z prefiksem *po-/ no-* oznaczają ograniczony odcinek akcji, przedstawionego jako jednolite, zwarte wydarzenie, które nie ma albo nie dosięga wewnętrznej granicy.

kumulatywne *na-/ на-* (np. pl. *nabrać wody*, ros. *набрать грибов* (pobierać grzyby))

Prefiksy te opisują dokonanie akcji pewnej miary, kiedy podczas spełnienia sytuacji stopniowo dochodzi do nagromadzenia efektu prowadzącego do punktu kulminacyjnego.

dystrybucyjne *prze-/ пере-* (np. pl. *przesadzić*, ros. *пересажать*)

Oznaczają wydarzenie, które jest wynikiem serii podobnych czynności subiekta, doprowadzonych do kilku różnorodnych obiektów.

inchoatywne *za-/ за-* (np. pl. *zarząbać*, ros. *занять* (zaśpiewać))

Skupiają się na przystąpieniu do akcji, które jest przedstawione jako jednolite wydarzenie.

c. Pozycyjnie-ograniczone: kompletywne *do-/ до-* (np. pl. *dokończyć*, ros. *доделать*)

Czasowniki oznaczają końcową fazę akcji.

repetytywne *prze-/ пере-* (np. pl. *przepisać*, ros. *переписать*)

Czasowniki repetytywne oznaczają, że akcja była wykonana znowu, ponownie. Ma bliski analog w postaci prefiksu *re-* pochodzącego z łaciny, który często jest używany w innych językach europejskich, nawet nieposiadających bogatej prefiksacji.

attenuatywne *pod-/ под-* (np. pl. *podrastać*, ros. *подустать*)

Czasowniki z przedrostkiem *pod-/ под-* osłabiają znaczenie efektu.

d. Prefiksy leksykalne: wszystkie proste prefiksy typu *pisać – napisać, jeść – zjeść*, wszystkie prefiksy przestrzenne: *в(о)-, в3(о)-, в03(о)-, вы-, над(о)-, низ(о)-, о-, об(о)-, перед(о)-, с(со)1-, со2-, у-*

Prefiks lewoperyferyjny bierze swoją nazwę od miejsca położenia w słowie, jest zawsze po lewej stronie (peryferii) tematu wyrazu niezależnie od innych morfemów występujących w strukturze tego czasownika. Selektywnie-ograniczone prefiksy zewnętrzne łączą się tylko z czasownikami niedokonanymi. Pozycyjnie-ograniczone prefiksy zewnętrzne mogą łączyć się z wyrazami dokonanymi i niedokonanymi, ale jedynie jeśli nie ma sufiksu *ува-/ ыва-*.

Prefiksy superleksykalne występują wewnątrz grupy werbalnej (czasownikowej), a leksykalne poza jej granicami. Status hierarchiczny prefiksu można ustalić wyłącznie w odniesieniu do pewnego znaczenia. Na przykład, *na-/ на-* w znaczeniu kumulatywnym, jak *nagotować dżemu/ наварить варенья*, jest selektywnie-ograniczonym prefiksem

wewnętrznym, a w prostszym codziennym użyciu, jak *napisać list/ написать письмо*, - jest przedrostkiem leksykalnym. Prefiksy superleksykalne są znane w slawistyce jako wskaźniki czynności, mają stabilne znaczenie. *Do-* w znaczeniu ‘dokańczyć’, *na-* w znaczeniu ‘nagromadzenia’, *po-* (‘w ciągu krótkiego czasu’), *pro-* (‘w ciągu długiego czasu’). Babko-Malaya (1999, 76) twierdzi, że prefiksy leksykalne z kolei nie mają stabilnego znaczenia, modyfikują znaczenie czasownika, a superleksykalne są modyfikatorami grup werbalnych lub całych zdań.

9. PRZYDATNOŚĆ KLASYFIKACJI TATEWOSOWA DO OPISU JĘZYKA POLSKIEGO

Klasyfikacja Tatewosowa była opracowana na podstawie rosyjskich czasowników. Teraz spróbujemy ustalić, czy ta klasyfikacja będzie działać w stosunku do polskich czasowników. Najpierw zbadamy superleksykalną grupę przedrostków, weźmiemy lewoperyferyjny dystrybutywny prefiks *po-* i spróbujemy go użyć w kilku przypadkach polskich czasowników:

- (23a) rzucać → na-rzucać → po-narzucać (papierów w gabinecie)
- (23b) palić → prze-palić → przepal-a-ć → po-przepalać (naleśniki się poprzepalały)
- (23c) kreślić → na-kreślić → nakreśl-a-ć → po-nakreślać (krasnowłochy w albumie)
- (23d) liczyć → za-liczyć → zalicz-a-ć → po-zaliczać (końcowe egzaminy)
- (23e) sadzić → prze-sadzić → przesadz-a-ć → po-przesadzać (drzewa w ogrodzie)

Wybrane czasowniki różnią się semantycznie i doбором prefiksów, ale po połączeniu z dystrybutywnym prefiksem *po-* odpowiadają charakterystyce znaczenia: są po lewej stronie wyrazu i oznaczają dystrybutywność akcji bez odcienia kolejności poszczególnych aktów. Ich celem jest ponowne wykonywanie akcji w ciągu pewnego czasu, ale akcja ta nie jest skupiona na kilkukrotnym powtarzaniu tej samej czynności. Dlatego można powiedzieć, że podtyp prefiksów lewoperyferyjnych odpowiada nie tylko językowi rosyjskiemu, ale również językowi polskiemu.

Dalej z grupą prefiksów selektywnie-ograniczonych przeprowadzimy analizę poprzez wzięcie zdań z czasownikami delimitatywnego typu w języku rosyjskim i przetłumaczymy je na język polski. Czasowniki użyte w tych zdaniach są podobne w obu językach, ponieważ mają taki sam temat wyrazu pochodzący z języka prasłowiańskiego:

(24) Ros.: Ниночка **посидела** еще немного, вздохнула и покачала головой.

Pl.: Nina **posiedziała** jeszcze trochę, westchnęła i pokręciła głową.

(25) Ros.: По-видимому, ему просто только хотелось **почитать** книгу, лежа на спине и свесив ноги на пол.

Pl.: Podobno chciało się po prostu tylko **poczytać** książkę, leżąc na plecach i zwieszając nogi na podłogę.

(26) Ros.: Я решил **позаполнять** раздел слегка, если это вам не нравится, я могу вообще перестать создавать темы в этом разделе.

Pl.: Postanowiłem **pozapełniać** trochę rozdział, jeśli to wam się nie podoba, mogę w ogóle przestać wytwarzać tematy w tym rozdziale.

Dane przykłady odpowiadają stwierdzeniu Isacienka (1960) o ograniczonym odcinku akcji z jednolitym, zwartym wydarzeniem, niedosięgającym wewnętrznej granicy. W związku z tym delimitatywy z tej klasyfikacji są przydatne do opisu języka polskiego.

Jeśli chodzi o prefiksy kumulatywne w języku polskim, można znaleźć wiele przykładów, np. *nabrać*, *nacedzić*, *naćpać*, *naciosać*, *nachwalić*, *nabalaganić*, *nagrabić*, *narwać* itd. Przedrostek *na-* ma funkcję nagromadzenia efektu, który w pewnym momencie staje się kulminacją sytuacji.

W języku rosyjskim dystrybutywny prefiks *nepe-/ prze-* jest bardzo bliski znaczeniu dystrybutywnego *no-/ po-*. Isacienko (1960) zwraca uwagę na to, że różnica pomiędzy znaczeniami jest bardzo niejasna, nawet sami native speakerzy nie mają wyraźnego rozróżnienia znaczeń tych prefiksów. W stosunku do języka polskiego przedrostka *prze-* używa się w zupełnie innej sytuacji. Ma on znaczenie wypełnienia akcją pewnego odcinka czasowego od jego początku do końca, np. *przeżyć*, *przeczekać*, *przebadać*. W języku rosyjskim w danej sytuacji używa się przedrostka *pro-*, np. *прожить*, *прождать*.

Inchoatywny przedrostek *za-* jest identyczny w użyciu w obu językach. Ważne tu jest przystąpienie do czynności, która jest jednolita tak samo, jak w przypadku delimitatywnego *po-*. Np.: *zaśpiewać*, *zatańczyć*, *zamieszkać*.

Następnie zbadamy grupę prefiksów pozycyjnie-ograniczonych. Najpierw powiem, że charakterystyka tej grupy jest idealnie przydatna do opisu obu języków. Znaczenia i użycie prefiksów są zupełnie identyczne. Pierwszym będzie kompletywny *do-* o znaczeniu dokończenia czynności, np. *dokończyć*, *dopełnić*, *dopracować*, *dolać* itd. Prefiks repetytywny *prze-* łatwo używa się do opisu języka polskiego, ponieważ ma tę samą semantykę (powtarzanie, wykonywanie akcji znowu), np. *przepisać notatki*, *przerabiać dokumenty*, *przełożyć książki na stół*. Ostatni prefiks w grupie przedrostków pozycyjnie-ograniczonych to *pod-*, np. *podkupić*, *podmarznąć*, *podmoknąć*.

Prefiksy leksykalne tak samo jak w języku rosyjskim zachowują się różnie, nie mając stabilnego znaczenia.

W podsumowaniu można powiedzieć, że klasyfikacja Tatewosowa jest prosta, ponieważ generalizuje i wprowadza ogólne klasy kategorii, ma mało podtypów, które z kolei mają ściśle określone znaczenia oraz ograniczenia. Taki sposób klasyfikowania prefiksów łatwo da się użyć w stosunku do języka polskiego (ewentualnie do innych słowiańskich języków).

10. KLASYFIKACJA WRÓBLA

Teraz przyjrzymy się klasyfikacji polskiego językoznawcy H. Wróbla (1999), który klasyfikuje czasowniki według typu akcji. Jego klasyfikacja wymienia bardzo wiele różnych podtypów. Jednak ja wybrałam jedynie część z nich, ponieważ nie wszystkich kategorii można użyć do opisu innych języków, w moim przypadku do opisu języka rosyjskiego.

1. Charakterystyka czasowa akcji

- a. determinatywne *po-/ no-* (np. pl. *postać*, ros. *постоять*)
- b. perduratywne *prze-/ nepe-* (np. pl. *przeczekać*, ros. *переждать*)
- c. konatywno-perduratywne *wy-/ вы-* (np. pl. *wysiedzieć*, ros. *высидеть*)
- d. normatywno-perduratywne *od-/ om-* (np. pl. *odsiedzieć*, ros. *отсидеть*)
- e. limitywne *do-/ до-* (np. pl. *dosiedzieć*, ros. *досидеть*)

2. Charakterystyka ilościowa akcji

- a. akumulatywne *na-/ на-* (np. pl. *nagrzeczyć*, ros. *нагрешить*)
- b. dystrybutywne *po-/ no-* (np. pl. *pożenić*, ros. *поженить*)
- c. kompletywne *wy-/ вы-* (np. pl. *wytruć (muchy)*, ros. *высмеять (высмеять)*)
- d. szeregowo-kompletywne *prze-/ nepe-* (np. pl. *przebadać (pacjentów)*, ros. *переловить (мышей)* (polować myszy))

3. Charakterystyka stopnia intensywności i efektywności akcji

- a. charakterystyka bezwzględna (np. uśmieć się, wygolić, przycichnąć)
- b. charakterystyka względna (np. przesolić, niedowidzieć)

W pierwszym punkcie formanty mają znaczenie charakterystyki czasowej. Tworzą one derywaty od czasowników oznaczających stany i akcje rozwijające się w czasie. Główną funkcją przedrostków jest tu ograniczanie akcji podstawowej do pewnych odcinków lub momentów na linii czasu.

Formacje *determinatywne* tworzone są za pomocą formantu *po-*. Przedrostek *po-* oznacza tu, że akcja podstawowa wypełnia pewien odcinek czasowy. Często są one określone leksykalnie (np. *poczytać godzinę*). Jeżeli nie ma określenia czasu, to interpretuje się je jako nazwy akcji wypełniających niewielki odcinek czasowy.

Formacje *perduratywne* tworzy prefiks *prze-*, który wnosi znaczenie wypełnienia akcją podstawy pewnego odcinka czasowego od jego początku do końca. Tutaj zawsze pojawia się określenie czasu, np. *przeżyć sto lat, przechować (kogoś) dwa dni*.

Formacje *konatywno-perduratywne* tworzone są za pomocą prefiksu *wy-*. Derywaty oznaczają wypełnienie akcji pewnego odcinka czasowego dzięki wysiłkowi wykonawcy, np. *wysiedzieć godzinę, wytrwać chwilę*. Te formacje pochodzą od czasowników oznaczających stan żywego subiektu.

Formacje *normatywno-perduratywne* powstają przy użyciu prefiksu *od-*, który oznacza, że dany odcinek trwania akcji podstawy spełnia nakazane z zewnątrz wymogi, np. *odsiedzieć, odczekać, odstać (godzinę)*. Formacje motywowane są przez czasowniki stanu.

Formacje *limitywne* tworzy prefiks *do-* o znaczeniu wskazania końcowej granicy odcinka czasowego. Wyrażenie nazywające granicę pojawia się przy derywacie w sposób obligatoryjny, np. *dospać do rana, dobyć do lata*.

Pod drugim punktem występują czasowniki oznaczające akcję, która była popelniona wiele razy.

Formacje *akumulatywne* tworzone są za pomocą prefiksu *na-* i wskazują na sumowanie się porcji akcji:

- a) przy czasownikach nieprzechodnich (oznaczających czynności) poprzez sumowanie się aktów częściowych, np. *nakłamać, nagrzeszyć, nadokuczać*
- b) przy czasownikach przechodnich (oznaczających działania) poprzez wielość przedmiotów, których akcja dotyczy, np. *nahuskać (orzechów), naobierać*

(ziemniaków), *naopowiadać (bzdur)*; konotują one obiekt w dopełniaczu liczby mnogiej.

Formacje *dystrybutywne* charakteryzują akcję jako podzielną na względnie odrębne porcje odnoszące się do wielu przedmiotów. Powstają za pomocą formantu *po-*, np. *pomordować (ludzi), pożenić (synów)*. Konotowane podmioty czasowników nieprzechodnich i dopełnienia czasowników przechodnich muszą być użyte w liczbie mnogiej.

Formacje *kompletywne* powstają za pomocą prefiksu *wy-* (rzadziej *o(b)-*), i charakteryzują ilość akcji poprzez ogarnięcie nią wszystkich przedmiotów danej zbiorowości, np. *wygasić (światła), wytruć (muchy), obczęstować (gości)*. Konotowane podmioty i dopełnienia muszą być użyte w liczbie mnogiej.

Formacje *szeregowo-kompletywne* powstają przy użyciu prefiksu *prze-*; charakteryzują ilościowo akcję poprzez jej kolejne odniesienie do przedmiotów danej zbiorowości, np. *przebadać (pacjentów), przeliczyć (zebranych)*. I tu w normalnym użyciu obiekt występuje w liczbie mnogiej.

W trzecim punkcie występują formanty prefiksalne i prefiksально-postfiksalne, które określają stopień intensywności i efektywności akcji podstawowej w sposób bezwzględny albo przez odwołania się do przyjętej dla danej akcji normy. W obu wypadkach wyróżniamy stopień wysoki (wzmocniony) i słaby (osłabiony).

Formacje charakterystyki bezwzględnej

1) Wzmocnienie intensywności i efektywności akcji podstawowej

Formanty *u-* i *o(b)-* wprowadzają znaczenie wysokiej intensywności (ekwiwalent ‘bardzo’), np. *ubawić (kogoś), opoić, obkarmić*.

Znaczenie wysokiej intensywności akcji podstawowej ze znaczeniem dużego nasycenia sygnalizuje przy formancie prefiksальnym postfiks *się*; wyróżniamy tu kilka odcieni:

- a) formant *na-... się* tworzy derywaty od czasowników ruchu ukierunkowanego, np. *nabiegać się, nagadać się, napracować się, naczytać się*;
- b) formant *wy-... się* podlegają ograniczeniom, wynikającym z zabarwienia emocjonalnego formacji, np. *wybiegać się, wyleżeć się*;
- c) nieliczne derywaty tworzone formantem *z-|| s-... się* oznaczają maksymalny stopień nasycenia z odcieniem wyczerpania akcją podstawy, np. *schodzić się, spracować się, zszarpać się*;

- d) formant *w-... się* oznacza skoncentrowanie się subiekta na przedmiocie, np. *wmyślić się, wpatrzeć się*. Konotowane obiekty muszą być użyte w formie *w + biernik*;
- e) formacje tworzone formantem *za-...się* oznaczają kompletne zaabsorbowanie subiekta akcją podstawową, np. *zagadać się, zasłuchać się*.

Znaczenie wysokiej efektywności (ekwiwalent ‘dokładnie’) wprowadza formant *wy-* (rzadziej *ob-*), np. *wygolić, wysmagać, obrewidować (kogoś, coś)*.

Formacje z prefiksem *od-* oznaczają wysoką efektywność z podkreśleniem staranności, np. *odczyścić (coś)*.

2) Osłabienie intensywności i efektywności akcji podstawowej

Znaczenia słabej intensywności (ekwiwalent ‘trochę’) wnoszą formacje z prefiksem *przy-*, np. *przycichnąć, przyhamować*.

Znaczenie słabej efektywności przekazują formacje z prefiksami *pod-, prze-, nad-*, np. *podleczyć, przeprać, nadgryźć*.

Formacje charakterystyki względnej

Intensywność (efektywność) przekraczająca normę (‘za bardzo, nadmiernie’) wprowadza prefiks *prze- (się)*, np. *przegrzać, przejeść się*. W niektórych kontekstach morfologicznych przedrostek ten informuje, że poza normę wykracza ilość przedmiotu objętego akcją podstawą (‘za dużo’), np. *przesolić (zupę), przelać (wodę, tj. nalać za dużo wody do naczynia)*.

Intensywność (efektywność) niesięgająca normy (‘za słabo, za mało’) wprowadza prefiks *niedo-*, np. *niedowidzieć, niedosłyszeć*.

11. PRZYDATNOŚĆ KLASYFIKACJI WRÓBLA

DO OPISU JĘZYKA ROSYJSKIEGO

Klasyfikację prefiksów zróżnicowaną przez Wróbla zanalizujemy, żeby się dowiedzieć, czy działa ona w odniesieniu do języka rosyjskiego. Według autora polskie czasowniki dzielą się według typu akcji. Czasowniki w języku rosyjskim też można rozdzielić na typy akcji. Do charakterystyki czasowej akcji pasują formacje z prefiksami

delimitatywnymi (*no-*) oraz kompletywnymi (*do-*)³. Każda z tych formacji ma ograniczenie na czas, np. *побегать* (pobiegać), *пооткрывать* (poodkrywać), *досидеть* (dosiedzieć), czyli czynność musi być wykonana w pewnym odcinku czasu (za godzinę, za dzień, do obiadu, do wieczora). Również istnieją formacje, które można odnieść do charakterystyki ilościowej akcji, na przykład, z przedrostkami kumulatywnymi (*на-*) i dystrybutywnymi (*но-* i *пере-*), np. *наварить супу* (nagotować zupy), *поженить сыновей* (pożenić synów), *переловить преступников* (złapać przestępców). Czyli z tego wynika, że podzielenie na typy akcji jest uniwersalne dla obu języków.

Jeśli chodzi o same podtypy, to niektóre struktury rosyjskie całkowicie odpowiadają polskim. Na przykład, polskie formacje determinatywne absolutnie pasują do rosyjskich delimitatywnych (np. *поспевать, постоять пять минут – попеть, постоять пять минут*); polskie formacje limitywne i rosyjskie kompletywne (np. *дорисовать – дорисовать, дописать – дописать*); polskie formacje akumulatywne oraz rosyjskie kumulatywne (np. *наhuskać орехов – нащёлкать орехов, nagrzeszyć - нагрешить*); polskie i rosyjskie dystrybutywne (*по-/но-*) mają takie same znaczenie: charakteryzują akcję jako podzielną na względnie odrębne porcje, np. *рoodkrywać – пооткрывать*; polskie formacje szeregowo-kompletywne i rosyjskie dystrybutywne (*пре-/пере-*), oznaczające wydarzenie, które jest wynikiem serii podobnych czynności subiektu, ukierunkowanych do kilku różnorodnych obiektów, czyli jedna czynność musi być zrobiona na kilku obiektach, np. *пробавать пациентов, перекидать чемоданы на соседнюю машину* (przełożyć walizki na sąsiedni samochód). Te wyliczone formacje istnieją w obu klasyfikacjach.

Dalej spróbujemy zbadać te podtypy, które nie pojawiły się w klasyfikacji Tatewosowa. Formacje perduratywne typu *презычь (два lata)*, jak już mówiono, odpowiadają rosyjskiemu prefiksowi *про-*, np. *презычь – прожить, пречезкачь – прождать*. Formacje normatywno-perduratywne z prefiksem *од-* znajdują się także w formacjach języka rosyjskiego z przedrostkiem *про-* albo *от-*, np. *прождать* (odczekać), *просидеть* (jakiś czas)/ *отсидеть* (odsiedzieć). Tutaj muszę powiedzieć, że w języku rosyjskim dla słów *пречезкачь* i *одчезкачь* jest tylko jeden wyraz, mianowicie *прождать*. Prefiks *од-/от-* czasami używa się w innym znaczeniu, a jego połączenie z niektórymi tematami wyrazu nie jest możliwe (np. *одчезкачь – *отожждать*). Pozostały dwie formacje, które łączą się z takim samym prefiksem *вы-*, ale różnią się charakterystyką akcji. Konatywno-perduratywne formacje odnoszą się do charakterystyki czasowej akcji (np. *высидеть – высидеть, выстаць - выстоять*), a szeregowo-kompletywne formacje cechują się ilością czynności (np. *высиччь дрzewa – вырубить деревья, выпаличь папиероса – выкурить сигарету*).

³ Nazwy grup prefiksalnych są wzięte z klasyfikacji Tatewosowa.

Ostatnia grupa Charakterystyka stopnia intensywności i efektywności akcji, która jest podzielona na dwa podtypy: pierwszy to charakterystyka bezwzględna, a drugi to charakterystyka względna. Jeśli chodzi o pierwszy podtyp, to język polski i rosyjski funkcjonują zupełnie identycznie, dodanie postfiksów *się* (-ся/ -сь) w obu językach wskazuje na duże nasycenie czymkolwiek. Na przykład, formacja typu *na... się/ на...ся/ сь* znajdzie pełen odpowiednik w języku rosyjskim: *наболтаться* (nagadać się), *наседеться* (nasiedzieć się), *начитаться* (naczytać się); formacja *вы... się/ вы...ся/ сь – вылежаться* (wyleżeć się), *выбегаться* (wybiegać się) itd.; derywaty tworzone formantem *z-|| s-... się/ с...ся/ сь – сходитьсь* (schodzić się), *сработаться* (spracować się); formacja w rodzaju *w... się/ в...ся/ сь* łatwo się znaleźć w języku rosyjskim: *вдуматься в идею* (wmyślić się w pomysł), *всмотреться в картину* (wpatrzeć się w obraz), *вслушаться в голос* (wysłuchać się w głos); formacje typu *за-...ся/ за...ся/ сь* oznaczające kompletne zaabsorbowanie subiekta akcją podstawową ma przykłady w rodzaju: *заболтаться*, *заговориться* (zagadać się), *задуматься* (zamyślić się).

Znaczenie wysokiej efektywności w języku rosyjskim wprowadza formant *вы-/ вы-* (czasami *об-/ о(б)-*), np. *выбрить* (wygolić), *выбить* (wybić), *осмотреть* (obrewidować), *обещать* (obietec). Również formacje z prefiksem *од-/ от-* o znaczeniu wysokiej efektywności, np. *отчистить* (odczyścić), *отгладить* (odprasować). Znaczenia słabej intensywności wnoszą formacje z prefiksem *при-/ при-*, np. *причихнуть* (przycichnąć), *при тормозить* (przyhamować). Znaczenie słabej efektywności przekazują formacje z prefiksami *под-/ под-*, *над-/ над-*, prefiks *пре-* może być tłumaczony na język rosyjski jak *про-* albo *при-*, np. *подлечить* (podleczyć), *простирнуть* (szybko przeprać), *надкусить* (nadgryźć) itd.

W drugim podtypie – Charakterystyka względna – język rosyjski działa tak samo, jak język polski. Ale prefiks *пре-* tłumaczy się na język rosyjski jako *при-*, *про-* albo *пере-*, np. *приесться* (przejeść się), *проиграться* (przegrać, ale wszystko), *пересолить* (przesolić). Z kolei intensywność albo efektywność w znaczeniu ‘za słabo, za mało’ wprowadza prefiks *недо-/ недо-*, np. *недослышать* (niedosłyszeć).

Teraz sprawdzimy, czy klasyfikacja będzie działać odnośnie poliprefiksalnych czasowników. Najpierw zanalizujemy determinatywny i dystrybutywny prefiks *по-*:

Tabela 6.

Determinatywny <i>по-</i>	Dystrybutywny <i>по-</i>
podopalać	pozanosić
podopisywać	pozajadać
podosypywać	pozapalać

powyuczać	poopadać poopuszczać pookładać
porozgłaszać porozchodzić porozjeżdżać	popodkreślać popodgryzać popodbijać
	poodnawiać pooddawać poodbierać

W tabeli są przedstawione różne kombinacje prefiksów. W czasownikach w grupie determinatywnej ważne jest to, że akcja trwała jakiś odcinek czasu. A w przypadku czasowników w grupie dystrybutywnej, ważne jest to, że ta akcja jest podzielona na odrębne porcje odnoszące się do wielu przedmiotów. W przykładach typu *podopalać*, *podopisywać*, *powyuczać* ważną informacją jest to, że czynność była wykonana przez jakiś czas, a w przypadku wyrazów *pozanosić*, *pooddawać*, *poopuszczać* ta czynność jest podzielona na części, porcje odnoszące do kilku przedmiotów. Widać, że czasowniki z podobnymi kombinacjami odnoszą się do takich samych grup z podobną semantyką, ale spróbujmy wziąć inne czasowniki s analogicznymi kombinacjami prefiksalnymi:

Tabela 7.

Determinatywny <i>po-</i>	Dystrybutywny <i>po-</i>
poopisywać poopóźniać	powybijać powydawać powynosić
popodrabiać popodrastać	porozweselać porozbierać porozklejać

Znów kombinacje z determinatywnym prefiksem *po-* skupia się na czasie, a kombinacje z dystrybutywnym prefiksem *po-* na czynność podzieloną na porcje. W poprzednich przykładach czasowniki z tą samą kombinacją prefiksów należały do innej kategorii, a teraz w przypadku z wyrazami *powydawać*, *porozbierać* itd. ważne jest to, że ta czynność podzielona na względnie odrębne porcje, a przykłady typu *poodrastać*, *poopóźniać* skupiają się na czasie, czyli należą do grupy o semantyce determinatywnych czasowników.

Z tego wynika, że należność wyrazu do pewnej kategorii zależy od semantyki konkretnego czasownika.

Spróbujmy zrobić tą samą analizę z czasownikami w języku rosyjskim.

Tabela 8.

Determinatywny <i>no-</i>	Dystrybutywny <i>no-</i>
<p>понаблюдать (poobserwować) понаглядеться (napatrzeć) понасмотреться (napatrzeć)</p>	<p>понабрать (nabrać) понабросать (ponarzucać) понавезти (naprzywozić)</p>
<p>пообвыкнуть (przyzwyczaić się) пообжиться (zadomowić) пообсохнуть (trochę wyschnąć)</p>	
<p>поразвлечь(ся) (zabawiać się) пораздумать (porozmyślać) поразмышлять (porozmyślać) поразузнать (wypytać, dowiadywać)</p>	<p>пораскидать (porozrzucać)</p>

Jak widać, w języku rosyjskim czasowniki z tymi samymi prefiksami mogą należeć i do determinatywnej grupy i do dystrybutywnej w zależności od semantyki, np. czynność wyrazu *пораскидать игрушки* (porozrzucać zabawki) odnosi się do kilku obiektów, do różnych typów pojedynczych zabawek. Dlatego ten wyraz należy do grupy dystrybutywnej. Czasownik *поразмышлять* (porozmyślać) należy do determinatywnej grupy, ponieważ ma znaczenie ‘myśleć o czymś w ciągu pewnego czasu’.

Jeszcze można zauważyć taką tendencję: czasowniki z analogicznym tematem wyrazu nie przechodzą do innej kategorii (np. *позаносить, повynosить* – *dystrybutywne*), chociaż czasowniki z innym tematem wyrazu, ale z tą samą kombinacją prefiksów mogą należeć do innych kategorii. Na przykład jeśli wziąć wyraz *носить* i dodać do niego inne prefiksy: *позаносить* – *позаносить*, *повynosить* – *повynosить*, *напрzynосить* – *напрzynосить*, *подносить* – *подносить*, one zostaną w tej samej kategorii (dystrybutywnej). Czyli z tego można zrobić wywód, że semantyka graje ważną rolę również jak prefiksy, ponieważ do której grupy musi należeć wyraz, mają wpływ te oba aspekty. Temat wyrazu zawiera w sobie główne znaczenie, a prefiksy tylko modyfikują to znaczenie.

W podsumowaniu można powiedzieć, że wybrane podtypy z klasyfikacji Wróbla da się użyć w odniesieniu do języka rosyjskiego. Co dotyczy podwójnej prefiksacji, to tutaj

również klasyfikacja Wróbla działa, czasami występują rozbieżności semantyczne przy połączeniu prefiksu, ale ogólnie można powiedzieć, że klasyfikacja Wróbla jest przydatna ewentualnie do opisu innych słowiańskich języków.

12. PORÓWNANIE KLASYFIKACJI

W tej części pracy porównamy klasyfikacje Wróbla i Tatewosowa, znajdziemy wady i zalety obu klasyfikacji, dowiemy się, która jest bardziej przydatna do opisu obu języków. Dlatego zrobimy tabele, pierwsza zademonstruje nam wszystkie zalety obu klasyfikacji, natomiast druga wady.

Tablica 9 – Zalety obu klasyfikacji:

Klasyfikacja Wróbla	Klasyfikacja Tatewosowa
ma wiele podtypów, różnaita	prosta, prowadzi do generalizacji
przydatna do opisu języka rosyjskiego	przydatna do opisu języka polskiego
ma wiele odcieni znaczenia	uniwersalna

Tablica 10 – Wady obu klasyfikacji

Klasyfikacja Wróbla	Klasyfikacja Tatewosowa
różnaita, skomplikowana	mały wybór prefiksów
ma wiele odcieni znaczenia pasujące tylko do języka polskiego	

Klasyfikacja Tatewosowa ma tę zaletę w stosunku do klasyfikacji Wróbla, że wykorzystując stosunkowo niewiele kategorii, można z jej pomocą wyjaśnić różnice semantyczne pomiędzy bardzo wieloma czasownikami. Klasyfikacja Wróbla z kolei w mniejszym stopniu opiera się na generalizacjach, lecz wymienia bardzo wiele różnych podtypów. Dotyka ona niuansów, semantycznych czasowników w języku polskim. Przez nią można doskonale zbadać wąskie zakresy językowe. Jest to zarówno wadą, jak i zaletą, dlatego że klasyfikacja traci swoją uniwersalność w odniesieniu do innych języków. Wiele z tych podtypów zostało zredukowanych przez mnie, ponieważ szukałam bardziej ogólnych zależności, żeby poszczególne formacje pasowały nie tylko do polskich czasowników, ale również do rosyjskich. Z drugiej strony klasyfikacja Tatewosowa również ma kontrowersyjny moment, opisując semantykę dystrybutywnych *no-/po-* i *nepe-/pre-*.

Również te podtypy z dwóch klasyfikacji można używać w stosunku do poliprefiksalnych czasowników. Czasami się zdarza, że semantyka czasowników o tym samym rdzeniu i kombinacji prefiksów w dwóch językach się różni, ponieważ podobny przedrostek w różnych językach może mieć swój pewny odcień albo w ogóle inne znaczenie, czyli mieć zdradliwy charakter, np. polski wyraz *poprzeciekać* można interpretować dwoma sposobami: *noneпemekamь* (z jednego obiektu do drugiego, ważny jest proces) i *nonпoтekamь* (z jednego obiektu do drugiego, ale ważny jest efekt).

Podsumowując można powiedzieć, że obie klasyfikacje są nawzajem przydatne. Klasyfikacja Wróbla jest bardziej różnaita, co pozwala bardziej dogłębnie zbadać polskie czasowniki, ale jeśli odrzucić oddzielne podtypy, klasyfikacji da się użyć w stosunku do innego języka (w moim przypadku do języka rosyjskiego).

13. PODSUMOWANIE

Moim zdaniem, w literaturze przedmiotu brakuje opisu działania struktur czasownikowych z dwoma prefiksami. W tej pracy spróbowałam zbadać zjawisko poliprefiksacji z różnych stron. Jaka jest kolejność prefiksów, czy istnieją jakieś zasady. Z rozdziału „Kolejność prefiksów” wynika, że prefiksy nie mogą dołączać się do jakiegokolwiek czasownika. Każdy prefiks ma swoje znaczenie (przypadkowo kilka), i po dołączeniu do konkretnego leksemu dodaje mu tę semantykę, modyfikując znaczenie. Konkretnych reguł kolejności prefiksów niestety nie ma, ponieważ ograniczenia morfologiczne, syntaktyczne i semantyczne prefiksacji nie są dotąd zbadane. Również stworzyłam korpus polskich czasowników o podwójnej prefiksacji za pomocą Słownika Krzyżowkowicza, który można znaleźć w załączniku. Podczas pracy nad korpusem zauważyłam kilka zasad, którymi kierują się polskie czasowniki. Pierwszą zasadą jest to, że prefiks *po-* jest najbardziej produktywny jako sekundarny przedrostek. Drugą zasadą jest to, że prefiksy dzielą się na wewnętrzne i zewnętrzne (klasyfikacja Tatewosowa potem to potwierdziła). Trzecią zasadą jest to, że czasami, żeby dołączyć sekundarny prefiks, musimy dodać do leksemu imperfektywny sufiks *-ywa-*, jak w przypadku słowa *po-za-pis-ywa-ć* albo *po-za-sz-ywa-ć*. Następnie zrobiłam dwie tabele z najczęściej używanymi kombinacjami prefiksalnymi w języku polskim i rosyjskim.

Również zbadałam aspekt i teliczność czasowników o podwójnej prefiksacji, czy prefiksy mają wpływ na aspekt i teliczność. Okazało się, że prefiksacja stanowi częsty sposób realizowania dokonaności (*pisać* (niedok.) → *napisać* (dok.)), ale nie zawsze, np. *kupić* (dok.) → *kupować* (niedok.), tutaj w zmianie aspektu uczestniczy sufiks. Jednak jeśli czasownik ma prefiks nie oznacza to, że jego aspekt musi być dokonany (*nakleić* – *naklejać*,

wyszukać – wyszukiwać). Co dotyczy (a)teliczności, to wyrazy prefiksalne i bezprefiksalne mogą być telicznymi i atelicznymi, ponieważ na (a)teliczność czasownika wpływa przede wszystkim semantyka leksemu, w języku polskim i rosyjskim nie istnieje gramatyczny wskaźnik teliczności.

Także w pracy była zanalizowana rekcja czasowników o podwójnej prefiksacji. Na przykładzie polskich czasowników było pokazane, że prefiksy mają wpływ na rząd czasownika, nawet ich kolejność (*po-* + *prze-* rządzi biernikiem, a *po-* + *na-* dopełniaczem). Chociaż czasami się zdarza, że leksem może mieć kilka znaczeń, i w zależności od semantyki może rządzić różnymi przypadkami, np. *nawymyślać* + D w znaczeniu ‘wiele czego wymyślić, wynaleźć, zmyślić’, a *nawymyślać* + C w znaczeniu ‘odrzuć kogo wymysłami, obelgami, zwymyślać’ albo ‘użyć w stosunku do kogo słów obraźliwych, ubliżających’.

Spróbowałam również zanalizować klasyfikację Wróbla (1999) i Tatewosowa (2009) pod kątem tego, czy działają one w stosunku do innego analizowanego języka. Wywód jest taki, że chociaż te dwie klasyfikacji się różnią (klasyfikacja Wróbla jest bardzo różnaita i skomplikowana, a klasyfikacja Tatewosowa jest uniwersalna, ponieważ generalizuje wiele prefiksów i ich znaczeń), są nawzajem przydatne.

W niniejszej pracy spróbowałam opisać podwójną prefiksacją czasowników w języku polskim i rosyjskim, pokazać, że chociaż morfologia czasowników jest dosyć produktywna, są pewne ograniczenia semantyczne. Z tego powodu wynika, dlaczego niektóre czasowniki w danym języku występują, a niektóre nie.

14. BIBLIOGRAFIA

- 1) Algeo, J. ed. (1991). Fifty Years „Among the new words”. A Dictionary of Neologisms, New York
- 2) Babko-Malaya, O. (1999). Zero Morfology: A Study of Aspect, Argument, Structure and Case. Ph.D. dissertation, Rutgers University
- 3) Bartmiński, J. (2000a). Pasywne i aktywne paneuropeizmy we współczesnym języku polskim. Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian. red. Mazur, J., Lublin, 109-116
- 4) Bogusławski, A. (1962a). Prefiksacja czasownikowa we współczesnym języku rosyjskim. Wrocław, Ossolineum, 141
- 5) Daneš, F. (1968). Dialektické tendence ve vývoji spisovných jazyku. Příspěvek sociolingvistický. In: Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze. Praha, Academia, 119-128
- 6) Jadacka, H. (2001). System słowotwórczy polszczyzny (1945-2000). Warszawa, 35
- 7) Krongauz, M. (1997). Семиотика, или Азбука общения. Наука, Флинта, Москва, 11
- 8) Kurzowa, Z. (1976). Złożenia imienne we współczesnym języku polskim. Warszawa, PWN
- 9) Lotko, E. (2000). Co odhaluje analiza neologizmu v současné češtině? In: Wróbel, H., ed. Studia z filologii słowiańskiej ofiarowane profesor Teresie Zofii orłoś. Kraków, 137-141
- 10) Martincová, O. (2000). Synonymie a antonymie u slovotvorných neologizmů. red. Kleszczowa, K., Selimski, L., Katowice, 53-157
- 11) Martincová, O. i Savický, N. P. (1987). Hybridní slova a některé obecné otázky neologie. „Slovo a slovesnost“ 48, 124-139
- 12) Pastuchowa, M. (2014). Współczesne zmiany rekcji czasowników jako przejaw stałej tendencji w dziejach polszczyzny (na przykładzie dopełniacza i biernika). Forum Lingwistyczne 2014, nr. 1, Katowice
- 13) Piernikarski, D. (1970). Czasowniki dystrybutywne w językach słowiańskich. 85-105
- 14) Pstyga, A. (1994). Nowe słownictwo rosyjskie. Struktura formalna i semantyczna rzeczownika. Gdańsk, 119-129

- 15) Puzynina, J. (1978). Złożenia imienne we współczesnym języku polskim. red, Kurzowa, Z., Warszawa – Kraków, Język Polski LVIII, 3, 219-225
- 16) Sambor, J. (1976). Kompozycje rzeczownikowe dwunominalne i nominalno-werbalne w tekstach współczesnego języka ogólnopolskiego, [w:] Semantyka tekstu i języka, praca zbiorowa pod red. Mayenowej, M. R., Wrocław, 239-256
- 17) Satkiewicz, H. (1994). Zmiany w zasobie leksykalnym najnowszej polszczyzny, [w:] Uwarunkowania: przyczyny zmian językowych. Warszawa, 143-147
- 18)) Słownik języka polskiego PWN
Wersja elektroniczna: <http://sjp.pwn.pl/>
- 19) Słownik Krzyżówkowicza
Strona internetowa: <http://sloownik.adiasz.pl/>
- 20) Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich pod red. Polańskiego, K., (1980), [w:] Polska Akademia Nauk Smółkowa, T. (2000). Nowe słownictwo w prasie, [w:] Język w mediach masowych, red. Bralczk, J. i Mosiołek-Kłosińska, K., Warszawa, 67-78
- 22) Svobodová, D. (1999a). Derivované anglicizmy v české slovní zásobě, Jazykověda lingvistická 3, Universitas Ostraviensis, 203-208
- 23) Tatewosow, S. G. (2009). Множественная префиксация и анатомия русского глагола. Корпусные исследования по русской грамматике. Moskwa, 92-157
- 24) Tiulenewa, N. N. (2009). Правописание приставок. Tomsk
Strona internetowa: http://rus.1september.ru/view_article.php?id=200900202
- 25) Waszakowa, K. (2003). Przejawy internalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny (zarys problematyki), [w:] Internacionalizmy v nové slovní zásobě. Ústav pro jazyk český. Akademie věd České republiky. Praha. 74-83
- 26) Wikipedia, „Związek rządu”
Strona internetowa: https://pl.wikipedia.org/wiki/Zwi%C4%85zek_rz%C4%85du
- 27) Wróbel, H. (1999). Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologie, Tom I-II, PWN
- 28) Большой толковый словарь русского языка (1998), red. Кузнецов, С. А., Petersburg, [w:] Норинт
Strona internetowa: <http://www.gramota.ru/slovari/info/bts/>

- 29) Вачкова, К. (1999). Интернационализационни процеси в българския език от края на XX век, [w:] *Internacionalizácia w súčasných slovanských jazykoch: za a proti*, red. Bosák, J., Bratislava, 59-66
- 30) Земская, Е. А. (1997). Активные тенденции словопроизводства, [w:] *Русский язык*, red. Širjaev, E. N., *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, Opole, 167-201
- 31) Исаченко, А. В. (1960). Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким. *Морфология. Т. 2*, Bratislava, [w:] Словацкой АН
- 32) Ожегов, С. И. *Словарь русского языка, 22-ое издание стереотипное*, red. Шведова, Н. Ю., Москва. *Русский язык*
Wersja elektroniczna: <http://www.ozhegov.com/>
- 33) Ремчукова, Е. Н. (2012). *Морфология современного русского языка. Категория вида глагола*, Moskwa, [w:] Флинта
- 34) Скляревская, Г. Н. (2001). *Слово в меняющемся мире: Русский язык начала XXI столетия: состояние, проблемы, перспективы, Исследования по славянским языкам*, Seul 6, 177-202
- 35) *Толковый словарь живого великорусского языка*, red. Даль, В. И.
Wersja elektroniczna: <http://slovardalja.net/>
- 36) *Толковый словарь русского языка*, red. Ушаков, Д. Н., Гос. ин-т «Современная энциклопедия», ОГИЗ, Гос. изд-во иностранных и национальных слов, 1935-1940 (4 Т.)
Wersja elektroniczna: http://biblioclub.ru/?page=dict&dict_id=117
- 37) Холод, С. И. (2004). *Предельность/непределность глаголов движения в современном русском языке*. Тюмень
- 38) Шведова, Н. Ю. (1980). *Русская грамматика*, Moskwa

15. Lista skrótów

D, C, B, N, Msc. - przypadki

dok. – dokonany

itd. – i tak dalej

niedok. – niedokonany

np. – na przykład

pl. – po polski

zob. – zobacz

ros. – po rosyjsku

tzw. – tak zwane

16. Załącznik

Korpus polskich czasowników z podwójną prefiksacją

Kompleks prefiksów	Przykłady
DO- + O-	dookreślać
DO- + PO-	dopowiedzieć doposażyć
NA- + OD-	naodkładać
NA- + PRZE-	naprzeżywać naprzerzucać naprzeciągać
NA- + PRZY-	naprzynosić naprzywozić
NA- + WY-	nawybierać nawychwalać nawyciskać nawyczyniać nawydziewiać nawygadywać nawygrażać nawykręcać nawymierać nawymyślać nawyprawiać nawyrabiać nawyrzynać nawytapiać nawytrząsać nawytwarzać nawytykać nawyzywać
PO- + DO-	podobierać podobijać podochodzić podoczepiać pododawać podopalać podopisywać podorabiać podorastać podorywać podosypywać

PO- + NA-	ponabierać ponabijać ponabrzmiwiać ponabywać ponachylać ponaciągać ponacinać ponadawać ponadymać ponaginać ponagrywać ponaklejać ponakładać ponakreślać ponakręcać ponakrywać ponalepiać ponalewać ponamarszczać ponanosić ponaopowiadać ponapalać ponapaplać ponapełniać ponapędzać ponapisywać ponapoczynąć ponapożyczać ponaprawiać ponapychać ponarażać ponarozrabiać ponaruszać ponarzekać ponarzucać ponasadzać ponasiewać ponaspraszać ponastawiać ponasuwać ponaszywać ponatykać ponauczać ponawiazywać ponawiercać ponawieszać ponawiewać
------------------	--

	ponawlekać ponawypisywać ponawyrabiać ponaznaczać
PO- + NAD-	ponaddzierać ponadgniwać ponadgryzać ponadkręcać ponadłamywać ponadrywać ponadtłukiwać ponadziewać ponadżerać
PO- + O-	poocierać poociosywać pooglądać poogłaszać poogrywać poogrzyzać pookładać pookradać pookrawać pookręcać pookrywać pookurzać poomiatać poopadać poopalać poopisywać pooplatać poopóźniać poopuszczać poosiadać pooświetlać poowijać poozłacać pooznaczać
PO- + OB-	poobciągać poobcierać poobcinać poobdzielać poobdzierać poobgryzać poobjadać poobjeżdżać poobkładać

	<p>pooblepiać pooblewać pooblamywać poobmawiać poobmiatać poobnizać poobrastać poobrywać poobtaczać poobtykać poobwieszać poobwijać poobwisać</p>
PO- + OD-	<p>poodbierać poodbijać poodchodzić poodciągać poodciskać pooddalać pooddawać pooddzielać poodginać poodgryzać poodjeżdżać poodklejać poodkładać poodkręcać poodkrywać poodkurzać poodmiatać poodmieniać poodmrażać poodnawiać poodnosić poodpadać poodparzać poodpływać poodrastać poodrzucać poodsuwać poodtykać poodwalać poodwiedzać poodwijać poodwozić poodwracać</p>

PO- + POD-	<p>popodbijać popodcinać popoddawać popodginać popodgryzać popodkładać popodkreślać popodlewać popodnosić popodrabiać popodrastać popodwijać</p>
PO- + PRZE-	<p>poprzebierać poprzebijać poprzebudzać poprzechodzić poprzechylać poprzeciagać poprzeciekać poprzecierać poprzecinać popprzedzać popprzedzielać poprzeginać poprzeglądać poprzegradzać poprzegryzać poprzejnaczać poprzeklinać poprzekładać poprzekłuwać poprzekomarzać poprzekrawać poprzekreślać poprzekręcać poprzekrzywiać poprzeksztalcać poprzelać poprzemieniać poprzemieszczać poprzenosić poprzepadać poprzepalać poprzeplatać poprzerabiać poprzerastać poprzerywać</p>

	<p> poprzerzucąć poprzerzynać poprzesadzać poprzesłaniać poprzestać poprzestawać poprzestraszać poprzestrzelać poprzesuwać poprzeszywać poprzetrącać poprzetykać poprzewiązywać poprzewiercać poprzewijać poprzewozić poprzewracać poprzeżerać </p>
PO- + PRZY-	poprzyglądać
PO- + ROZ-	<p> porozbiegać porozbierać porozbijać porozchodzić porozciągać porozcierać porozdawać porozdzielać porozdzierać porozdziewać porozganiać porozglądać porozgłaszać porozgradzać porozgryzać porozgrzewać porozjaśniać porozjeżdżać porozklejać porozkładać porozkradać porozkręcać porozkwitać porozlepiać porozlewać porozmazywać porozmyślać </p>

	<p>porozpadać porozpalać porozpisywać porozplatać porozpraszać porozrastać porozrzucać porozsadzać porozsiadać porozsiewać porozstawiać porozsychać porozsyłać porozsypywać porozścielać poroztrzasać porozweselać porozwieszać porozwijać porozwozić</p>
PO- + WY-	<p>powybiegać powybielać powybierać powybijać powychładzać powychodzić powyciągać powycierać powyciskać powyczyszczać powydawać powydzierać powygasać powyginać powygrzewać powyjadać powykradać powykreślać powykręcać powykształcać powykupować powylewać powyliczać powyludniać powyłamywać powyłapywać powyłazić</p>

	<p>powymawiać powymazywać powymiatać powymieniać powymierać powymierzać powymrażać powymyślać powymywać powynagradzać powynajmować powyniszczać powynosić powypadać powypalać powyparzać powypiekać powypijać powypisywać powyplatać powypluwać powypłacać powypływać powypowiadać powypożyczać powypraszać powyprażać powypuszczać powypytywać powyrabiać powyrastać powyróżniać powyruszać powyrywać powyrzucać powysadzać powysiadać powystawiać powystraszać powystrzelać powysuszać powysyłać powyścielać powytykać powyuczać powywieszać powywozić</p>
--	--

	powyzywać powyżerać
PO- + ZA-	pozabarykadowywać pozabierać pozabijać pozabliźniać pozabraniać pozabudowywać pozachodzić pozachowywać pozachwycać pozaciekać pozaciemniać pozacieśniać pozacinać pozaciosywać pozaciskać pozaczepiać pozaczerniać pozaczynać pozadawać pozadeptywać pozadłużać pozadrażniać pozadręczać pozadrukowywać pozadymiać pozadziwiać pozaganiać pozagarniać pozagasać pozagaszać pozaginać pozaglądać pozagłębiać pozagłuszać pozagniatać pozagospodarowywać pozagrabiać pozagradzać pozagryzać pozagrzewać pozahamowywać pozajadać pozajeżdżać pozaklejać pozakładać

	pozakopywać pozakorzeniać pozakreślać pozakręcać pozakrywać pozakrzywiać pozakupywać pozalepiać pozalewać pozalęgać pozaliczać pozaludniać pozaładowywać pozałamywać pozałatwiać pozamakać pozamalowywać pozamartwiać pozamarzać pozamawiać pozamazywać pozamiatać pozamieniać pozamrażać pozamurowywać pozanosić pozanurzać pozaokrąglać pozaopatrywać pozaostrzać pozapadać pozapakowywać pozapalać pozapełniać pozapędzać pozapisywać pozaplatać pozaplątywać pozapłacać pozapowiadać pozapoznawać pozapożyczać pozapraszać pozaprawiać pozaprowadzać pozaprzedać pozaprzęgać
--	--

	pozaprzyjaźniać pozaprzysięgać pozapuszczać pozarastać pozarąbywać pozaręczać pozarównywać pozarumieniać pozarysowywać pozarywać pozarządzać pozarzucać pozarzynać pozasadzać pozasiadać pozasiedzać pozasiewać pozaskakiwać pozasmarowywać pozaspokajać pozastawiać pozastrugiwać pozastrzegać pozastrzelać pozastygać pozasuwać pozasychać pozasylać pozasypiać pozaszczepiać pozaszeregowywać pozasznurowywać pozaszywać pozaścielać pozaścielać pozaświadczać pozaświecać pozataczać pozatajać pozatapiać pozatracać pozatruwać pozatrzymywać pozatwierdzać pozatykać pozawadzać pozawalać
--	--

	pozawiadamiać pozawieszać pozawiewać pozawlekać pozawodzić pozawozić pozawracać pozawstydząć pozaziębiać pozaznaczać pozaznajamiać pozażegnywać
POD- + PO-	popodbijać popodcinać popoddawać popodginać popodgryzać popodkładać popodkreślać popodlewać popodnosić popodrabiać popodrastać popodwijać
PRZY- + PO-	przypochlebiać
PRZY- + POD-	przypodchlebiać
ZA- + PO-	zapobiegać zapodawać zapodziać zapowiedzieć zapowietrzyć zapoznać

17. Streszczenie

Niniejsza praca licencjacka zajmuje się problemem podwójnej prefiksacji czasowników w języku polskim i rosyjskim. W trakcie badania zjawiska poliprefiksacji omówiono takie zjawiska, jak: aspekt, rekcja, teliczność czasowników i ich semantyczne znaczenia. Również zostały zanalizowane klasyfikacje Wróbla i Tatewosowa, które na końcu zostały porównywane.

Słowa kluczowe

prefiks, prefiksacja, podwójna prefiksacja, poliprefiksacja

czasownik

aspekt

teliczność

rekcja

17. 1 Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá problémem dvojité prefixace u sloves v polštině a ruštině. V průběhu zkoumání polyprefixace byly zmíněny takové fenomény jako: vid (dokonavý a nedokonavý), rekce, telicita sloves a jejich sémantický význam. Také byly zanalyzovány klasifikace Wróbele a Tatewosowa, které na konci byly porovnány.

Klíčová slova

prefix, prefixace, dvojitá prefixace, polyprefixace

sloveso

vid

telicita

rekce

17. 2 Abstract

This B.A.thesis deals with the problem of double prefixation of verbs in Polish and Russian. During the research some phenomena were mentioned such as aspect, case government, telicity, and the semantic meaning of verb. Furthermore, classifications of Wróbel and Tatewosow were also analyzed and compared at the end.

Key words

prefix, prefixation, double prefixation, poliprefixation

verb

aspect

telicity

case government